

Václav Adamec

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa proti levicovému odboji na Moravě v letech 1939–1943¹

Německé Gestapo (Geheime Staatspolizei) je dodnes celosvětově známým symbolem teroru neomezené státní moci, přestože oproti svému staršímu a v mnoha ohledech stejně nekompromisnímu sovětskému protějšku působilo „pouhých“ 12 let.² Úspěch nacistické tajné státní policie tkvěl nejen v kombinaci německé preciznosti, poslušnosti, využívání moderní kriminalistiky i psychologie, ale také v rafinované propagandě a zastrahování obyvatelstva. Gestapo sice bylo *všechno jiné než geheim*³, avšak právě jeho neblahá proslulost vyvolávala kýžený efekt strachu u všech odpůrců Hitlerova režimu.

Tato studie si neklade za cíl podat přesný obraz českého odboje na Moravě, naopak mapuje činnost referátu II A jako jedné z hlavních exekutivních složek brněnské Gestapa⁴ spolu s 25, resp. 26 hlavními zatýkáckými akcemi⁵ v období od 22. března 1939, kdy referát fakticky vznikl, až do 15. července 1943, kdy došlo z nařízení RSHA (Hlavní říšský bezpečnostní úřad – Reichssicherheitshauptamt) k vnitřní reorganizaci všech služeben Gestapa, a tudíž i k přejmenování referátu II A na referát IV 1a, zařazený do nově vzniklého oddělení IV/Ko.⁶ Toto časové vymezení má svůj smysl také z hlediska postupného nárůstu partyzánské činnosti koncem roku 1943⁷

1 Tato přehledová studie je dílčím výstupem badatelského projektu ÚSTR *Představitelé nacistického represivního aparátu Protektorátu Čechy a Morava*. Kvůli zachování únosné délky textu nejsou k řadě osob uvedeny doplňující informace. K mnohým je možné je dohledat v dalších výstupech projektu či literatuře, nicméně k osudům některých žádné další informace neexistují, a to ani v pramenech.

2 Sovětská tajná policie byla vytvořena už na konci roku 1917, a ačkoli několikrát změnila své označení (všeobecně známé jsou např. Čeka, NKVD nebo KGB), působila až do zániku Sovětského svazu v roce 1991.

3 DAMS, Carsten – STOLLE, Michael: *Gestapo. Moc a teror ve Třetí říši*. Paseka, Praha – Litomyšl 2010, s. 5.

4 Ve fondu Moravského zemského archivu (dále jen MZA) Gestapo Brno (dále jen B 340) se kromě Živního spisu a osobního dotazníku Františka Šmída (o nich viz dále) nachází jen velmi málo materiálů k důležitým akcím referátu II A do poloviny roku 1943. Nejčastěji jde o katalogové záznamy o udáních a osobách, které referát sice zadržel, ale buď je okamžitě propustil, nebo je přeřadil k šetření jinému referátu (nejčastěji II BM – pravcová hnutí odporu). Paradoxně velmi užitečný je zachovalý telefonní seznam (složený z fragmentů z první poloviny roku 1944 a zřejmě 1941), který obsahuje důležité informace k vnitřnímu členění brněnské služebny včetně kontaktních osob za jednotlivé referáty.

5 Onou 26. akcí byla Aktion Gitter (Mříže) – viz dále.

6 Zkratka „Ko“ znamená první dvě písmena příjmení vedoucího oddělení, kriminálního rady Otty Kolsowského.

7 K protipartyzánským akcím viz ČERNÝ, Vladimír: *Protipartyzánské operace na Moravě v letech 1944–1945*. Disertační práce. Masarykova univerzita, Brno 2006.

a následného častějšího zapojování jednotlivých příslušníků oddělení IV/Ko do protipartyzánských akcí.⁸

První dny působení Gestapa v protektorátu

Pro hladký průběh obsazování Československa (Fall Grün) sestavila centrála SD (Sicherheitsdienst) v Berlíně mobilizační kartotéku (M-Kartei)⁹ obsahující seznam osob určených k zatčení okamžitě po příjezdu příslušníků bezpečnostní policie na zabraná území. Díky informátorům shromáždili nacisté data pro všechny části Československa a udržovali je neustále aktuální, což samozřejmě platilo i pro kartotéku A (A-Kartei), v níž Gestapo schraňovalo údaje o vnitřních nepřátelích hitlerovského režimu. O tom svědčí i první zatýkácké akce, která probíhala po okupaci Sudet od října do konce listopadu 1938.¹⁰

Samotný zábor zbylého území Čech, Moravy a Slezska 15. března 1939, operaci Unternehmen Südost,¹¹ provedli Němci ze dvou směrů: operační skupina (Einsatzgruppe) EG I Dresden (též Böhmen – Čechy) se čtyřmi operačními oddíly (Einsatzkommandos) mířila z Drážďan, zatímco EG II Wien (též Mähren – Morava) se třemi oddíly vyrážela z Vídně. Jak lze vyvodit z označení skupin, první se starala o zajištění Prahy a Čech, druhá Brna a Moravy. Ve své cílové destinaci si skupina měla po ukončení vojenských operací vytvořit zázemí a poskytnout prvotní osazenstvo pro nově se formující státní policii v čerstvě vyhlášeném Protektorátu Čechy a Morava – celkový součet příslušníků obou operačních skupin byl 800.¹²

Příchod příslušníků Gestapa na Moravu

Den před začátkem operace, tedy 14. března 1939 v 10 hodin ráno, obdrželo přibližně 70–80 příslušníků vídeňské úřadovny Gestapa rozkaz k přípravě všeho potřebného pro třítydenní pobyt mimo domov. Zpět se měli hlásit za tři hodiny, nachystaní v uniformách SS. Následně absolvovali přehlídku, dostali zálohu na neznámou cestu ve výši 100 říšských marek a v 18 hodin se celá skupina vydala ke služebně SD ve IV. vídeňském okrese (Wieden), kde byly její řady rozšířeny o 30 zástupců stuttgartského Gestapa. Každému z nich byl vojenským velitelstvím vystaven průkaz operačního oddílu „Einsatzkommando VI“ coby součásti EG II Wien a již ve 3 hodiny ráno

8 Kriminální rada O. Koslowski byl dokonce povolán k dočasnému převzetí velení Einsatzkommando 13 během potlačování Slovenského národního povstání.

9 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa. Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*. Naše vojsko, Praha 1986, s. 27. Původní plán nesl označení Schulung (Cvičení).

10 ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Argo, Praha 2001, s. 81–83. Zimmermann odhaduje, že počet zatčených dosáhl 10 000, přičemž většinu z nich byl do jara 1939 umožněn návrat domů.

11 Podrobněji viz KOKOŠKA, Stanislav: *Unternehmen Südost. Okupace českých zemí v březnu 1939. Historie a vojenství*, 1997, roč. 46, č. 6, s. 134–150.

12 MALLMANN, Klaus-Michael: Honey na lidi a masové vraždění. In: PAUL, Gerhard – MALLMANN, Klaus-Michael (eds.): *Gestapo za druhé světové války. „Domácí fronta“ a okupovaná Evropa*. Academia, Praha 2010, s. 320; SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 53.

Václav Adamec

následujícího dne vydal kriminální komisař Ewald Taudt rozkaz nastoupit do připravených vozů. Po zastávce ve Znojmě pokračovala skupina do Brna, kam dorazila kolem 13. hodiny, a první kroky jejích členů vedly do budovy policejního ředitelství.¹³

Primárním úkolem tohoto komanda bylo zajištění veškerých dokumentů a materiálů československé státní a policejní správy, které skýtaly cenné informace pro doplnění kartotéky A a umožňovaly účinný zákrok proti otevřeným i potenciálním nepřátelům nacionálního socialismu,¹⁴ především z řad komunistů, jejichž strukturu znaly československé orgány do detailu. V Brně se však žádný cenný materiál zprvu zjistit nepodařilo, neboť jej čeští úředníci měli předchozí noci spálit. Členové operačního oddílu tak alespoň zabavili psací stroje i další materiál a odzbrojili příslušníky policie. V 17 hodin následoval přesun desetičlenného oddílu sestaveného velitelem EK VI SS-Sturmbannführerem a vládním radou Hansem Blombergem do Jihlavy, kde měl zřídit místní pobočku. Zbytek mužstva obdržel rozkaz najít si nocleh a dalšího dne se dostavit do budovy policejního ředitelství.¹⁵

Jak uvádí vyšetřovací spis referátu II A, příslušníci brněnského Gestapa se během prvního týdne nasazení měli pohybovat po Brně za asistence členů brněnské SdP (Sudetendeutsche Partei – Sudetoněmecká strana),¹⁶ poznávat město a pozorovat společnost. Údajně mělo dojít pouze k prošetření několika udání, zajištění a následnému propuštění několika osob, nikoli k větším akcím.¹⁷ To však nekoresponduje s dvěma významnými událostmi, které se odehrály přímo v průběhu těchto dní.

Ochranná vazba

Před samotným popisem zmiňovaných akcí je však vhodné nejprve zmínit mocný nástroj Gestapa, a to pravomoc uvalit ochrannou vazbu (Schutzhaft), vyplývající z nařízení o ochraně národa a státu z 28. února 1933. Tohoto opatření sice využívala dříve pruská tajná policie, konkrétně od 1. června 1931, avšak trvání vazby bylo omezeno na 24 hodin. Od 28. února 1933 byla tato lhůta prodloužena na tři měsíce u případů podezření z velezrady, zemězrady nebo ozbrojeného rušení veřejné bezpečnosti, přičemž zadržený stále ještě disponoval právem požadovat soud. Ochranná vazba se

13 *Moravské zemské muzeum* (dále jen MZM), f. Písemnosti (dále jen S), inv. č. 8068 (Anton Mondorf a protistátní činnost bývalých členů Gestapa v Brně, tzv. rudého referátu, 26. 10. 1946, Oblastní úřadovna Státní bezpečnosti Brno – dále uváděno jen pod inventárním číslem) fol. 16. Vyšetřovatelé přiřadili vyšetřovací spis celého referátu II A právě k Mondorfovi, protože byl jeho posledním vedoucím, a to od 1. dubna 1943 až do konce 2. světové války; ČERNÝ, Vladimír: *Procesy s agenty Gestapa, kteří působili proti komunistickému odboji u Mimořádného lidového soudu v Brně v letech 1945–1948*. In: *Zpravodaj grantového projektu Komunistická strana Československa a bolševismus*, 2011, č. 4, s. 65.

14 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 63.

15 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 16. Podrobněji k tématu viz BŘEČKA, Jan: *Příchod okupantů a 15. březen 1939 v Brně*. In: *Vlastivědný věstník moravský*, 1998, roč. L, č. 3, s. 225–232.

16 Spolupráce brněnských, resp. moravských příslušníků SdP s Gestapem tím teprve začala. Mnozí z nich se následně stali nižšími kriminálními úředníky tajné policie (např. na pozici kriminálního tajemníka či kriminálního asistenta) a při vyšetřování často hráli významnou úlohu, neboť většina z nich uměla česky.

17 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 17.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

postupně stala velmi účinnou prevencí proti jakýmkoli oponentům vládnoucí strany, a tak 25. ledna 1938 byla dále rozšířena – nově ji bylo možné uvalit na každého, kdo svým jednáním ohrožoval podstatu a bezpečnost národa a státu, tedy v podstatě na kohokoli.¹⁸

Příjezd do Brna

Okamžitě po příchodu Gestapa do protektorátu byla spuštěna první velká zatýkácká akce, v české literatuře nesoucí označení Mříže (Aktion Gitter),¹⁹ při níž příslušníci bezpečnostních složek zatýkali především funkcionáře levicových stran, často také emigranty nejen ze samotného Německa, ale i z Rakouska a Sudet, kteří se před nacismem ukrývali právě v okleštěném Československu. Nezdá se příliš pravděpodobné, že by všichni příslušníci Einsatzkomanda VI (po odjezdu oddílu do Jihlavy v něm působil přibližně 90 mužů) po celý týden jen odpočívali. K čemu by pak bylo pracné vytváření M-Karteí?

Z celkového počtu 1500–2000 zadržených na Moravě²⁰ od března do května 1939 tvořili říšští Němci přibližně 250 osob. Vedle nich se zatýkání dotklo především čelných představitelů KSČ, k jejichž dopadení přispěly české úřady daleko větší měrou, než jakou samo Gestapo i v neoptimističtějších scénářích předpokládalo.²¹ Úlohu věznic začal znovu plnit Špilberk, kam byli zatčeni po krátkém pobytu na policejním ředitelství převáženi.²²

Statistika akce Mříže pro celé území protektorátu vypadala následovně: 5800–6400 zatčených, z nichž 1500 bylo na základě ochranné vazby odesláno do koncentračních táborů (především do koncentračního tábora /KT/ Buchenwald).²³ Zbytek byl většinou propuštěn, ale žádný ze zatčených se nevyhnul zařazení do kartotéky A, obsahující seznamy vnitřních nepřátel ve třech stupních:

-
- 18 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 20–24; DAMS, Carsten – STOLLE, Michael: *Gestapo*, s. 66–67.
- 19 Německé „Gitter“ lze přeložit v jednotném i množném čísle, proto se s oběma překlady – „Mříže“ i „Mřížce“ – setkáme také v české literatuře. Podrobněji k této problematice viz VAJSKEBR, Jan: První zatýkácká akce německých bezpečnostních složek v Protektorátu Čechy a Morava (tzv. Aktion Gitter). In: PEJČOCH, Ivo – PLACHÝ Jiří a kol.: *Okupace, kolaborace, retribuice*. Ministerstvo obrany České republiky, Praha 2010, s. 17–23. Bohužel ihned v úvodu této studie autor píše: *Cílem tohoto článku je provedení rozboru průběhu zatýkání v Čechách (nikoli už na Moravě)*; v zahraniční literatuře je pod označením Aktion Gitter známá především vlna zatýkání po atentátu na Adolfa Hitlera 20. července 1944.
- 20 Tento údaj je pouze rámcovým odhadem, neboť přesná čísla zatčených na Moravě – na rozdíl od Čech – stále nejsou známa. VAJSKEBR, Jan: *První zatýkácká akce německých bezpečnostních složek v Protektorátu Čechy a Morava (tzv. Aktion Gitter)*, s. 19 a 23.
- 21 SLÁDEK, Oldřich: Stanné právo a stanné soudy. In: PAUL, Gerhard – MALLMANN, Klaus-Michael (eds.): *Gestapo za druhé světové války*, s. 354. Sládek udává pro Čechy tyto údaje: říšských Němců bylo zatčeno 747 z celkového počtu 4376 zadržených od března do 13. května 1939; BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Prostor, Praha 1999, s. 31.
- 22 MENŠÍKOVÁ, Miroslava: Špilberk v době nacistické okupace. In: HALAMA, Václav – MIKULKA, Jiří (eds.): *Morava v boji proti fašismu I. Studie k dějinám Moravy 19. a 20. století*. Moravské zemské muzeum, Brno 1987, s. 34.
- 23 GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Velké dějiny zemí koruny české. Svazek XV.a*, s. 177. Na straně 179 pak můžeme nalézt i dochovanou fotografii přímo ze zatýkání při akci Gitter.

Václav Adamec

A1 – nejnebezpečnější odpůrci režimu, měli být pozatýkáni ještě před vyhlášením mobilizace;

A2 – odpůrci režimu, určení k zatčení okamžitě po vyhlášení mobilizace;

A3 – potenciálně nebezpečné osoby, které bylo třeba sledovat či přímo zatknout v „těžkých časech“.²⁴

Kromě preventivního zatýkání nesmíme zapomenout ani na návštěvu Adolfa Hitlera v Brně, která proběhla 17. března 1939. Jen stěží si lze představit, že by se na tuto příležitost nacistická bezpečnostní policie nikterak nepřipravovala, a to tím spíše, že vůdce se špičkami třetí říše přijel dvěma speciálně vypravenými vlaky. Hitlerův doprovod tvořili např. generál Wilhelm Keitel, náčelník generálního štábu Wehrmachtu (OKW – Oberkommando der Wehrmacht), ministr zahraničí Joachim von Ribbentrop, ministr vnitra Wilhelm Frick, Reichsführer-SS Heinrich Himmler či rakouský místodržící Arthur Seyss-Inquart.²⁵ Na nového vůdce se sice mnoho Čechů podívat nepřišlo, přesto jej uvítalo početné obecenstvo z řad brněnských Němců a okupačního vojska.²⁶ Obyvatelstvo silně rozladěné z okupace a projevující nesouhlas s rozpadem Československa bylo však pro operační skupiny velkým problémem – třetím z jejich primárních úkolů totiž mělo být předběžné potlačení veškeré protiněmecké činnosti.²⁷

Vytvoření referátu II A

Příslušníci Gestapa opustili budovu policejního ředitelství již týden po svém příchodu a své sídlo přesunuli do budovy bývalé Zemské školní rady v Mozartově ulici č. 3, kde byla zřízena nová služebna se strukturou již odpovídající říšskému standardu. Tak došlo i k vytvoření referátu II A zabývajícího se levicovým odbojem. Jeho prvním vedoucím se stal kriminální komisař JUDr. Otto Kittel, zodpovídající také za fungování tří dalších referátů – II G (zbraně a třaskaviny), II H (porušení zákona Němci) a II S (homosexuálové). Posledně jmenovaný referát však existoval pouze na papíře, neměl žádné zaměstnance ani případy a postupem času byl zcela zrušen. První úspěch na sebe dlouho nenechal čekat – Kittelovi se při výslechu policejního rady JUDr. Josefa Babáka²⁸ podařilo zjistit, kde je ukryta brněnská policejní kartotéka.²⁹

24 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 34. Pod „těžkými časy“ si lze představit jakoukoli vážnější komplikaci bezpečnostní situace uvnitř nacistického státu.

25 K Hitlerově návštěvě Brna viz FILIP, Vladimír – SCHILDBERGER ml., Vlastimil – BŘEČKA, Jan – DOHNAL, Lubor: *Brno/Brünn 1939–1945. Roky nesvobody – Jahre in Unfreiheit*. Josef Filip, Brno 2011, s. 58–83.

26 GOLOMBEK, Bedřich: *Co nebude v dějepise*. Průboj, Brno 1945, s. 110–111; Encyklopedie dějin města Brna. *Návštěva A. Hitlera v Brně 1939* – viz http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_udalosti&load=3117 (citováno k 24. 3. 2016). Můžeme zde najít bohatý fotografický materiál zachycující tuto událost.

27 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 69.

28 JUDr. Josef Babák (9. 4. 1897 – 6. 2. 1971) byl příslušník čs. legií v Rusku a prvorepublikový vysoký policejní úředník při policejním ředitelství v Brně. Rok byl vězněn Gestapem (1939–1940), po válce se opět vrátil k policii, resp. SNB. Po komunistickém převratu byl nařčen z kolaborantství, v roce 1952 uvězněn a o rok později odsouzen k trestu smrti. Po odvoláních mu byl trest změněn na doživotí, pro-

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

K dalším činnostem patřilo prověření internačního tábora ve Svatobořicích, zřízeného ještě ke konci roku 1938 pro uprchlíky z Německa. Jejich převážné části se z tohoto a dalších podobných táborů po příchodu Wehrmachtu v březnu 1939 podařilo uniknout a přes Slovensko a Polsko emigrovat. Přesto tu byli i utečenci, kteří nestihli závčas opustit svatobořický tábor. Ti byli zadrženi a odesláni do vazby Okresního soudu v Uherském Hradišti a z rozhodnutí komisaře Kittela pokračovalo 30 z nich dále do koncentračních táborů. Ostatní mohli být po vyplnění dotazníku, v němž museli mj. uvést i politickou příslušnost, odesláni zpět do svého původního bydliště. Tyto dotazníky tajná policie patřičně využila pro doplnění své kartotéky A.³⁰

Nastalo období relativního klidu, které trvalo přibližně do srpna 1939. Referát II A se téměř neseťkával s větší komunistickou či socialistickou odbojovou činností mimo ilegální rozšiřování letáků,³¹ přičemž jejich výrobce ani distributory se nepodařilo vypátrat. To však neznamenalo, že příslušníci referátu odpočívali – díky aktivitě brněnské policejního ředitele JUDr. Karla Schwabeho získali seznam funkcionářů KSČ včetně celé řady seznamů dalších funkcionářů Svazu přátel SSSR,³² komunistů, sociálních demokratů a rakouských i německých uprchlíků. Tyto dokumenty tajné policii ochotně předal bývalý brněnský policejní inspektor Josef Černý.³³

Brněnská služebna byla spolu se svou sesterskou Dienststelle v Praze ustanovena výnosem Heinricha Himmlera z 28. března 1939. Obě přitom podléhaly přímo berlínské centrále Úřadu tajné policie. Ta také rozhodla o zřízení venkovních služeben na základě návrhu velitele SD a bezpečnostní policie v Protektorátu Čechy a Morava (Der SD-Führer und Befehlshaber der Sicherheitspolizei [BdS] im Protektorat Böhmen und Mähren). Tuto funkci až do léta 1939 zastával SS-Standartenführer Emil Otto Rasch, kterého po odvelení zpět do Německa nahradil SS-Oberführer Walter Stahlecker. Spolu s jeho příchodem vyšel i rozkaz šéfa RSHA Reinharda Heydricha o organizačně odpovídající výstavbě nově ustanovených služeben.³⁴ Tu pražskou od června řídil SS-Sturm-bannführer a vládní rada JUDr. Hans Ulrich Geschke, původně vedoucí úřadovny v Kielu, a jeho brněnským protějškem byl jmenován JUDr. Günther Herrmann, původně vedoucí služebny v Kasselu, který – kromě stejné hodnosti – měl ke Geschkemu blízko především díky tomu, že jistou dobu v Kielu vykonával funkci jeho zástupce.³⁵

puštěn na svobodu byl v roce 1963. V roce 1968 byl plně zproštěn původní obžaloby. Více k jeho osobě viz ŽAMPACH, Vojtěch: Životní pře JUDr. Josefa Babáka. K 50. výročí porážky německého fašismu a osvobození Československa. In: *Vlastivědný sborník moravský*, 1995, č. 1, 2 a 3. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 1995.

- 29 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 17. Českoslovenští policisté kartotéku ještě před okupací tajně přestěhovali do Tišnova.
- 30 Tamtéž; SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 65–66.
- 31 Podrobněji k ilegálním tiskovinám viz ČERNÝ, Vladimír: Komunistické ilegální letáky a tiskoviny na Moravě v letech 1939–1945 (výběrová edice dokumentů). In: *Zpravodaj grantového projektu Komunistická strana Československa a bolševismus*, 2010, č. 3, s. 7–34.
- 32 Podrobněji viz Totalita.cz – http://www.totalita.cz/vysvetlivky/sp_ssr.php (citováno k 24. 3. 2016).
- 33 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 18.
- 34 ADAMEC, Václav: *Otto Koslowski. Případová studie k dějinám nacistického bezpečnostního aparátu na Moravě*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Brno 2010, s. 15; SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 73.
- 35 SLÁDEK, Oldřich: *Stanné právo a stanné soudy*, s. 354–355.

Václav Adamec

Příslušníci referátu II A

V referátu II A se během jeho existence logicky vystřídalo mnoho příslušníků Gestapa, a to nejen na řadových postech. Na počátku měl 20 exekutivních pracovníků, přičemž po celou dobu jeho trvání (i po reorganizaci služebny a přejmenování na referát IV 1 a 1) jím prošlo 52 mužů a 6 žen, povětšinou telefonistek, sekretárek a stenotypistek – svými sadistickými sklony byla neblaze proslulá především Irena Schaubová. Ve vedení referátu se prostředili kriminální komisaři JUDr. Otto Kittel, Backhaus,³⁶ Otto Koslowski,³⁷ Richard Heidan, Heinrich Gottschling a Heinz Mondorf, kriminální inspektor Alexander Schober a vládní rada Helmut Koschorke.³⁸

Většinu zaměstnanců referátu je také připisováno hrubé chování při vyslýchání – zadržené údajně kopali, bili obušky, provozovali tzv. vanové výslechy³⁹ či v některých případech bitím dokonce usmrtili. Ačkoli mnoho příslušníků referátu bylo obžalováno a shledáno vinným z bití zadržovaných, přesto není možné plošně říci, že každý zaměstnanec Gestapa byl sadista nebo fanatik – naopak, byla mezi nimi i řada schopných kriminalistů, kteří byli ke Gestapu často nalákáni příplatkem za službu u státní policie (Stapozulage) a rychlejším kariéerním postupem.⁴⁰

Zatýkáni, výslechy a věznění v praxi

Preferovaným zatýkáčím časem byla pro příslušníky tajné policie doba mezi 3. a 4. hodinou ranní, především kvůli psychologickému efektu.⁴¹ Zaběhnutou praxí po zatčení

36 V literatuře a pramenech zmiňován též pod jmény Backanus nebo Backhausen, avšak vždy bez křestního jména či dalších náležitostí kromě služební hodnosti.

37 Kriminální rada Otto Koslowski (17. 4. 1900 – 3. 5. 1947) byl jedním z nejvýznamnějších představitelů brněnského Gestapa a dlouholetým vedoucím referátu II A, resp. později oddělení IV/Ko. Jako odbojník na komunistický odboj byl také zván ke konzultacím na RSHA a vyslán i do zahraničí, např. na Slovensko, do Maďarska či Bulharska. Podrobněji k jeho osudům viz ADAMEC, Václav: Mýtus Koslowski. Kriminální rada brněnské řídicí úřadovny Gestapa Otto Koslowski. *Paměť a dějiny*, 2014, roč. 8, č. 4, s. 76–89.

38 Podrobný seznam příslušníků referátu viz MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 11–13 a 18–19. V tomto spise se, bohužel, setkáváme s počeštěnými či foneticky přepsanými německými jmény. Je proto nutné srovnat je s přehlednou statistikou zadržovaných vyhotovenou přímo podle osobního spisu každého z nich v publikaci ČERNÝ, Vladimír: Procesy s příslušníky nacistického bezpečnostního aparátu v Brně a jejich osudy v letech 1945–1946. In: ARBURG, Adrian von – DVOŘÁK, Tomáš – KOVAŘÍK, David (eds.): *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Matice moravská, Brno 2010, s. 424–435.

39 Nazývány též Leninova koupel. Na vězně se z hadice střídavě stříkalo silnými proudy studené a horké vody, a to někdy i z bezprostřední blízkosti přímo do úst, takže se začal dusit. Podrobněji viz VAŠEK, František – ČERNÝ, Vladimír – BŘEČKA, Jan: *Místa zkeropená krví. Kounicovy studentské koleje v Brně v letech nacistické okupace 1940–1945*. Archiv města Brna a Moravské zemské muzeum, Brno 2015, s. 290–292.

40 Podrobněji viz ADAMEC, Václav: *Referát 2a brněnského Gestapa 1939–1943*. Magisterská práce. Masarykova univerzita, Brno 2012, s. 22–23.

41 Zajímavý příspěvek k psychologickým metodám Gestapa lze najít i v jednom z dílů publicistického pořadu Historie.cs – viz <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/historie-cs/120631-fucik-mytus-a-skutecnost/> (citováno k 24. 3. 2016). Důležitá je pasáž, v níž historik Stanislav Kokoška zmiňuje fakt, že (nejen) komunističtí odbojáři často porušovali pravidla konspirace. To mnohdy vedlo k jejich zatčení, protože Gestapo v řadě případů provádělo razie, aniž by přesně vědělo, zda a koho na místě přistihne.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

bylo uvalit policejní vazbu, která do napadení SSSR 22. června 1941 trvala 10 dní, poté tři týdny a ke konci války už dokonce osm týdnů.⁴² V průběhu policejní vazby musel vyšetřovatel prokázat vinu či nevinu zadrženého – v případech prokázání nevinu, omylu nebo při nedostatku důkazního materiálu byl zadržený po schválení vedoucím služebny propuštěn, nebo mu byla udělena policejní výstraha. V dalších případech se nabízel dvojitý postup: buďto vypracovat závěrečnou zprávu a předat zatčeného justici, přičemž teprve tímto okamžikem začínala vyšetřovací vazba, nebo podat návrh na ochrannou vazbu (Schutzhaftantrag), který musel být schválen vedoucím příslušného referátu, vedoucím služebny (v jeho nepřítomnosti pak jeho zástupcem) a odeslán na RSHA. Tohoto postupu bylo hojně využíváno, neboť ve výsledku vedl k obejití justice, která někdy mohla obviněného zprostit viny. Zatčený tak byl rovnou odeslán do koncentračního tábora, který mu podle závažnosti provinění vybral vyšetřující po konzultaci s vedoucím referátu.⁴³

Režimu obzvláště nepřátelským vězňům, kteří měli většinou na svědomí sabotáže, pobuřování většího počtu osob, rozvracení armády nebo komunistickou a marxistickou činnost, mohlo být navrženo i zvláštní zacházení (Sonderbehandlung), v praxi poprava zastřelením bez soudu. Ještě na konci roku 1939 jej musel potvrdit sám Himmler, přičemž od 16. května 1940 už stačilo zažádat dálnopisem o potvrzení zvláštního zacházení pouze RSHA. Ten takové žádosti promptně schvaloval.⁴⁴ Později je měl na starosti vyšší velitel SS a policie v protektorátu K. H. Frank – levicového referátu brněnského Gestapa se to týkalo dvakrát, přičemž se v obou případech jednalo o ruské válečné zajatce.⁴⁵

Co se výslechové praxe týče, postupovala tajná policie v běžných případech především kriminalisticky – výslechy následovala konfrontace, odhalování rozporů ve výpovědích a další výslechy, mnohdy opravdu detailní.⁴⁶ Zpočátku navíc nebyl průběh výslechu nijak nařízen ani regulován, takže každý vyšetřovatel postupoval dle svého uvážení. Pouze bylo do začátku války zakázáno provádět zostřené výslechy na území protektorátu, takže když jej kriminální komisař Koslowski chtěl v srpnu 1939 použít na zatčeném komunistickém funkcionáři Tomáši Koutném (2. 2. 1879 – 7. 2. 1958), musel jej za pomoci svých podřízených Heriberta Dufka a Josefa Kemetera eskortovat do KT Dachau.⁴⁷ Při zostřeném výslechu bylo povoleno vysázet od pěti do pětadvaceti ran dřevěnou holí či gumovým obuškem na zadní část těla, přičemž po vysázení deseti ran už byla při výslechu povinná přítomnost lékařského dozoru.⁴⁸ Až do roku 1942 přítom musel být každý zostřený výslech povolen centrálou RSHA a zprvu mohl být používán jen proti komunistickým odbojářům, teprve od roku 1940 byl zaveden proti všem nepřátelům říše.⁴⁹

42 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 126.

43 Tamtéž, s. 24–25 a 126–127; *MZM*, f. S, inv. č. 8068, fol. 118.

44 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 99. Podrobněji ve studii WYSOCKI, Gerhard: Povolení zabíjet. In: PAUL, Gerhard – MALLMANN, Klaus-Michael (eds.): *Gestapo za druhé světové války*, s. 260–262.

45 *MZM*, f. S, inv. č. 8068, fol. 118–119.

46 DAMS, Carsten – STOLLE, Michael: *Gestapo*, s. 67.

47 *MZM*, f. S, inv. č. 8068, fol. 119.

48 DAMS, Carsten – STOLLE, Michael: *Gestapo*, s. 66.

49 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 127.

Václav Adamec

Jednou věcí však byla „platná“ legislativa, druhou skutečnost – málokterý vedoucí služebny Gestapa dohlížel na zaměstnance a striktně vyžadoval dodržování předpisů. Především od začátku války bylo stále častější praxí používání značně brutálních metod pro získávání informací a doznání od zadržených. Povolování zostřených výslechů se obcházelo a vězni byli běžně vystavováni nadávkám, ponižování, různým hrozbám, kopání, bití i mlácení nejrůznějšími nástroji, dřepům až do úplného vysílení, pálení cigaretami a mnoha dalším variantám trýznění.⁵⁰ Časté bylo i používání injekcí, které měly navodit různé stavy, jako opilost, vysoké horečky nebo halucinace. Sadistické kreativně vyslychajících se meze nekladly, jak je patrné i na vanových výsleších či Stalinově houpačce, kdy vězeň *byl spoután pouty do kozelce a mezi ruce a nohy byla prostrčena hůl. Pak byl vězeň pověšen mezi dva stoly tak, že se houpal. Toto ovšem nestačilo a vězeň byl v této posici ještě různými způsoby bit a kopán.*⁵¹

Tento fyzický nápor byl obvykle velice efektivně doplňován i různými psychickými nátlakovými metodami. Byla-li zatčena celá skupina osob podezřelých z ilegální činnosti, nebyl jim umožněn vzájemný kontakt. Vyšetřovatelé kladli vyslychaným otázky, na něž jim pak sami odpovídali, čímž vzbuzovali iluzi, že Gestapo už stejně všechno ví a nemá cenu dále zapírat. Za takto fyzicky i psychicky deprimovanými vězni pak přišel některý ze služebně výše postavených příslušníků referátu, často sám vedoucí, který jim pak nabídl cigaretu, kávu nebo alkohol a rozmlouval s nimi v klidném až přátelském tónu. Nutno podotknout, že tato praktika byla velice efektivní a někdy končila i úplným doznáním vyšetřovaného.⁵² Zpočátku se však stávalo, že obžalovaní při výpovědi před soudy (nejčastěji před Vrchními zemskými soudy ve Vratislavi – Breslau, dnes Wrocław, a Drážďanech – Dresden, méně často před Lidovým soudním dvorem v Berlíně, což také odráží rozličnou významnost odsouzených) vypověděli, že se doznali krivě po hodinách mučení, a tak soudy vracely Gestapu tyto případy zpět k prošetření. RSHA na to reagoval vynucením příslibu od soudů, že na výpovědi vězňů nebude brán ohled – na oplátku však soudy vyžadovaly přípis ke každému spisu, zda bylo či nebylo použito zostřeného výslechu.⁵³

Co se věznic týče, Gestapo nejprve využívalo již existující věznice policejního ředitelství na Orlí ulici č. 30 a věznicí na Cejlu č. 71, přičemž kvůli rozsahu zatýkácí akce Gitter bylo třeba využít také kapacitu hradu Špilberku, kam přišli první vězni již na konci března 1939.⁵⁴ Problémem však nebyl jen narůstající počet zadržených, ale také délka jejich pobytu ve vězení. Vládní rada Herrmann proto využil uzavření českých vysokých škol a ke konci roku 1939 tak získal dva nové objekty, které nechal přeměnit v žaláře: nejprve Sušilovy a nedlouho poté i Kounicovy studentské koleje.⁵⁵ Zatímco

50 Tamtéž; DAMS, Carsten – STOLLE, Michael: *Gestapo*, s. 66.

51 *MZM*, f. S, inv. č. 8068, fol. 119–120. Více k varietě vyšetřovacích praktik zaměstnanců referátu II A tamtéž. Z výpovědí vězňů po válce vyplynuly ještě další praktiky – podrobněji viz VAŠEK, František – ČERNÝ, Vladimír – BŘEČKA, Jan: *Místa zkopané krví*, s. 285–294.

52 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 128.

53 Tamtéž, s. 129.

54 HABŘINA, Rajmund: Hnědé panství. In: HABŘINA, Rajmund (ed.): *Žalm Moravy*. SBS Mír, Brno 1948, s. 15; MENŠÍKOVÁ, Miroslava: *Špilberk v době nacistické okupace*, s. 34. Špilberk později přešel do rukou Wehrmachtu a přestal plnit úlohu věznice.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

Kounicovy zůstaly věznicí brněnského Gestapa po celý zbytek okupace, Sušilovy koleje přešly roku 1941 pod Kriminální policii (Kripo).⁵⁶ Posledním objektem upraveným na konci roku 1939 pro věznění byly původně vojenské ubikace Pod Kaštany (na ulici Veveří č. 112) za právnickou fakultou, které byly přeměněny ve vězeňský tábor, fungující do poloviny roku 1944.⁵⁷

Konfidenti, kolaborace a udavačství

Jedním z vůbec neúčinnějších způsobů, jak rozkrýt odbojovou organizaci, bylo získání důvěrníků (Vertrauensleute – zkráceně V-Leute, případně V-Manni).⁵⁸ Pro stranicky strukturovaný komunistický odboj to platilo dvojnásob – stačilo získat výše postaveného funkcionáře KSČ, který pak pomohl rozkrýt celou organizaci. Ovšem rekrutování takových osob nebylo vůbec jednoduché. Samo Gestapo proto rozlišovalo tři kategorie konfidentů:⁵⁹

1) čestné konfidenty (Ehrenkonfidenten)

2) placené konfidenty

3) zadržené osoby, které byly ke spolupráci s tajnou policií donuceny, odměnou za jejich zprávy bylo propuštění na svobodu.

Další kategorií pak byli zpravodajové (Vertrauenspersonen, Auskunftspersonen), kterým bylo po zatčení nabídnuto, že buď budou podávat Gestapu informace o veškeré protistátní činnosti, na niž narazí, nebo skončí v koncentračním táboře. Museli také podepsat slib mlčenlivosti, kterým se zavázali, že neřeknou nikomu nic o tom, co se na Gestapu odehrálo.⁶⁰

V drtivé většině případů byli konfidenti získáni až po zatčení, kdy se buď sami psychicky zhroutili, vše bez dalšího nátlaku vyzradili a nabídli se ke spolupráci (jako v případě Františka Bednáře – viz dále), nebo je tajná policie psychicky i fyzicky trýznila, dokud ke spolupráci nesvolili. Skutečně dobrovolných „důvěrníků“ nebylo mnoho, přesto byl právě brněnský referát II A jedním z pracovišť, které takovouto osobou disponovalo – jednalo se o komunistického funkcionáře Gustava Freislebena, absolventa Leninovy školy v Moskvě.⁶¹ Na Freislebena upozornil Koslowského kriminální asistent Zehetmayer, který pak také dostal za úkol provést jeho fingované zatčení a stal se jeho „vedoucím“. Kódové označení, pod nímž byl tento konfident zařazen do centrální kartotéky RSHA, bylo Z 1.⁶² Na základě jeho informací bylo zatčeno dalších 60 osob,

55 Podrobněji k dějinám Kounicových kolejí viz VAŠEK, František – ČERNÝ, Vladimír – BŘEČKA, Jan: *Místa zkropená krví*.

56 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 132.

57 HABŘINA, Rajmund: *Hnědé panství*, s. 15–16.

58 Podrobněji v DAMS, Carsten – STOLLE, Michael: *Gestapo*, s. 72–78.

59 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 121.

60 Tamtéž. Vertrauenspersonen (zkráceně V-Personen) nebo Auskunftspersonen lze přeložit i jako „informátoři“.

61 ADAMEC, Václav: *Otto Koslowski*, s. 41. Šlo o ideologickou vzdělávací instituci Kominterny, mezi jejíž absolventy se řadí mj. i Josip Broz Tito nebo Erich Honecker.

62 MZA, f. Mimořádný lidový soud Brno (dále jen C 141), k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47 (Vyšetřovací spis Otty Koslowského – dále uváděno jen pod inventárním číslem), fol. 27.

Václav Adamec

většinou absolventů Leninovy školy,⁶³ později začal Freisleben pracovat i pro referát II A pražské řídicí úřadovny, kde se jeho vedoucím stal kriminální zaměstnanec Emil Friedrich.⁶⁴ S brněnským referátem spolupracoval i po roce 1941, kdy se přestěhoval do Prahy. Zde v roce 1942 narukoval do Wehrmachtu, čímž jeho práce pro tajnou policii skončila.⁶⁵ Jediným předchůdcem Freislebena, který se dobrovolně nabídl ke spolupráci, byl jistý Rudolf Neumann, brněnský úředník a konfident již dříve zmíněného policejního inspektora Černého ještě z dob svobodného Československa. Brněnské Gestapo jej však příliš nevyužilo, a tak s ním brzy spolupracovat přestalo.⁶⁶

Dalšími obzvláště nebezpečnými a efektivními konfidenty byli František Šmíd („Velký Franta“), František Bednář („Malý Franta“), Otakar Chalupa a Viktor Ryšánek.⁶⁷ Posledně jmenovaný byl původně rotmistrem čs. armády a jako takový se později zapojil do odbojové organizace Obrana národa, kterou po svém dopadení pomohl infiltrovat a přispět k jejímu celkovému rozkladu. S referátem II A často spolupracoval, ač byl veden jako konfident pravického referátu II BM/So pod krycím označením N 13.⁶⁸ Otakar Chalupa i František Šmíd byli původně zapojeni do komunistického odboje, přičemž jako první byl již 14. 11. 1939 dopaden Šmíd, který se později stal zřejmě vůbec nejdůležitějším konfidentem referátu II A i brněnského Gestapa jako takového a byl veden pod kódem B 105. K zatčení Chalupy dopomohl Šmíd na počátku roku 1943 a poté, co se Chalupa stal konfidentem s označením B 22, spolu se Šmídem a Ryšánkem rozkryli celé moravské zemské vedení KSČ v čele s Josefem Rerychem.⁶⁹ Co se týče Františka Bednáře, vedeného pod označením B 45, ten jako spolupracovník Obrany národa unikal až do konce roku 1942 zatčení, ačkoli v ilegality musel žít prakticky od jara 1940. Po svém zatčení a věznění souhlasil se spoluprací s Gestapem.⁷⁰

Každý zájemce o konfidentství z řad již zatčených musel být samozřejmě vhodně vytipován, důkladně prošetřen a jeho nasazení schvaloval vedoucí úřadovny. Zpočátku pracovaly takto získané osoby pod dohledem tajných policistů nebo osvědčených

63 SLÁDEK, Oldřich: Standrecht und Standgericht. Die Gestapo in Böhmen und Mähren. In: PAUL, Gerhard – MALLMANN, Klaus-Michael (eds.): *Die Gestapo im Zweiten Weltkrieg. „Heimatfront“ und besetztes Europa*. Primus, Darmstadt 2000, s. 328 a MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 15–16.

64 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 123–124.

65 Po válce se na konci roku 1946 znovu potkal s kriminálním radou Koslowským v internačním táboře americké armády v Dachau, odkud byl v lednu 1947 spolu s ním převezen do Plzně. Poté se mj. objevil v roce 1952 po boku Gusty Fučíkové na lavici svědků při politickém procesu s Rudolfem Slánským.

66 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 23.

67 Podrobněji k osobám konfidentů Chalupy a Ryšánka viz ZIKOVÁ, Renata: *Konfident brněnského gestapa Otakar Chalupa B-22 a jeho činnost*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita Brno, Brno 2009.

68 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 124. V literatuře i pramenech lze též někdy narazit na krycí označení N 88 – to však náleží Jaroslavu Ryšánkovi.

69 Tamtéž, s. 264. Činnost konfidentů včetně jejich zatčení je detailně popsána v kapitole „Akce referátu II A“. K Rerychovu případu viz také ADAMEC, Václav: Smrtící výslech. Zatčení a umučení Josefa Rerycha. *Válka REVUE*, 2015, č. 1–2, s. 46–49.

70 ABS, f. Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD (dále jen 52), sign. 52-1-19, Zpráva o výsledku vyšetřování osoby Františka Bednáře, 28. 11. 1946, OÚ StB Brno, fol. 11.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

konfidentů, teprve poté jim bylo umožněno pracovat samostatně. Protože se u některých z nich po propuštění projevila tendence uprchnout a ukrývat se v ilegilitě, stávalo se běžnou praxí, že úřadovna tajné policie hlásila berlínské centrále RSHA nového konfidenta až poté, co se osvědčil v terénu. Co se věrohodnosti nových konfidentů týče, dopomáhaly jí často fingované útky při převozu z vězení či z koncentračního tábora – někdy bylo potřebné takto „propustit“ i větší skupinu osob, z nichž byl třeba pouze jediný vězeň konfidentem, aby osamocený útěk nebyl nápadný. Tyto „akce“ často doprovázelo záměrně neúspěšné pronásledování a střelba ze strany Gestapa či dozorců.⁷¹

Referát II A své konfidenty využíval i pro výrobu falešných komunistických letáků a časopisů. Tuto praxi zavedl kriminální komisař Gottschling, který tím pověřil kriminální asistenty Ernsta Floriana a Emila Seitze. V tomto jim byli výraznou oporou také konfidenti Šmíd a Chalupa, kteří se podíleli jak na tvorbě, tak i na samotném rozšiřování těchto tiskovin. Poté proti každému, kdo takový leták obdržel a nenahlásil to příslušným orgánům, mohlo být příslušně zakročeno. Primárně však tato produkce měla sloužit k potvrzení věrohodnosti konfidentů Gestapa, když se snažili infiltrovat do různých odbojových skupin.⁷²

Důležitou roli hráli také víceméně náhodní „udavači“. Ačkoli především komunistická literatura zdůrazňuje úlohu udavačů a kolaborantů v protektorátu, snad v domnění, že pak nikoho nenapadne podobnými slovy označit např. takové Pomocné strážce Veřejné bezpečnosti, je nejen v totalitních, ale i v demokratických státech zcela běžnou praxí, že pokud řadový občan narazí na nějakou činnost, o níž se domnívá, že je ilegální nebo nebezpečná, nahlásí ji policii. Podobně to fungovalo i za protektorátu, ačkoli samozřejmě existovali i tací, kteří udávali (mnohdy falešně) ostatní z důvodů osobního prospěchu.⁷³

71 SLÁDEK, Oldřich: *Stanné právo a stanné soudy*, s. 357–358 a TÝŽ: *Zločinná role Gestapa*, s. 124–125.

72 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 120–121. K dokonalosti se pak vlastní „krytí“ a zvýšení důvěryhodnosti podařilo dvojici Šmíd – Bednář dotáhnout roku 1944 při jednání s kpt. Antonínem Bartošem, velitelem anglického paravýsadku Clay. Bednář požádal Bartoše, aby prostřednictvím své vyslačky odeslal do Londýna kód „HK 17, jednejte“, který pak mělo odvysílat zahraniční vysílání londýnského rozhlasu a potvrdit, že Bartoš je skutečným parašutistou. Toto heslo mělo zároveň sloužit jako potvrzení pro vedoucího hodonínského ilegálního krajského vedení KSČ Rudolfa Rédra, že Šmíd je důvěryhodnou osobou plně zapojenou v odboji.

73 DAMS, Carsten – STOLLE, Michael: *Gestapo*, s. 78–79. Mnoho důkazů pro to lze najít již v inventáři fondu B 340 Gestapo Brno, uloženém v MZA v Brně. Manželky udávaly ze msty nevěrné manžely, závistivci své vlastní sousedy, se kterými již byli léta ve sporu atd. Značná část obyvatelstva totiž vlastnila drůbež či menší domácí chovná zvířata, která nenahlásila okupačním orgánům v plném počtu, aby mohla odevzdávat menší dávky potravin. Časté tak bylo např. nahlášení někoho pro černou porážku vepřů, za což mohl dotyčný skončit až v koncentračním táboře s přípisem Sonderbehandlung. Můžeme zde však najít také kuriózní případy, kdy např. studenti gymnázií a učilišť oznamovali různé poplašné zprávy, aby nemuseli do školy (příp. aby škola byla úplně uzavřena), či vyšetřování otce, jehož synové si způsobili popáleniny při hraní se střelným prachem. Zvláště se pak vyjímá udání dvou vojáků Wehrmachtu, kteří nařklí prostitutku, že záměrně šířila pohlavní choroby, aby takto ochromila bojeschopnost německé armády.

Václav Adamec

Akce referátu II A do července 1943

Nepočítáme-li akci Gitter, která byla iniciována ihned po okupaci a vykonána ještě v rámci operačních skupin, a období obou stanných právních, kdy se zaměstnanci referátu účastnili plošného zatýkání či chodu stanných soudů, provedl do července 1943 referát II A brněnského Gestapa 25 akcí proti levicovému odboji, při nichž se mu jej podařilo významnou měrou ochromit.⁷⁴ Nutno podotknout, že přinejmenším zpočátku to byly akce namířené především proti ilegální KSČ, která byla někdy provázána s odbojovou organizací Obrana národa či dalšími skupinami nekomunistického odboje, méně však již proti české sociální demokracii jako takové, jejíž členové a představitelé se do protiněmecké činnosti zapojovali v rámci již zmíněné Obrany národa (ON), Petičního výboru Věrní zůstaneme (PVVZ), Politického ústředí (PÚ) a dalších organizací. Proto se může zdát, že proti sociálním demokratům jako takovým *nebylo v prvo počátku niče ho podniknuto, jež to se nikde a nijak zvláště ilegálně politicky neexponovali*.⁷⁵ Je tedy třeba upřesnit Sládkovy závěry, že *Gestapo vedlo tažení především proti komunistům a zčásti proti sociálním demokratům*⁷⁶ a *Komunisté [...] se jednoznačně postavili jako prvá velká odbojová síla proti okupantům a vyhlásili jim nesmířitelný boj*.⁷⁷ K prvnímu výroku je třeba dodat, že referát II A brněnského Gestapa skutečně zasáhl proti sociální demokracii, avšak nikoli české, nýbrž exilové rakouské a německé.⁷⁸ To můžeme připsat na vrub také struktuře českého odboje, jehož nekomunistickou složku řešil na brněnském Gestapu spíše referát II BM, který se staral o potírání pravicového odboje. Byl ostatně početně nejsilnější a členil se i na několik podreferátů.⁷⁹ Také druhý výrok je třeba upravit, protože protiněmecká komunistická činnost se opravdu naplno rozvinula až po napadení Sovětského svazu 22. června 1941⁸⁰ a první odbojovou silou proti oku-

74 Zde bych rád uvedl postřeh prof. Roberta Kvačka, který poukazuje na zvláštní vývoj českého odboje. Čím beznadějnější situace byla, tím větší odpor český národ kladl. Nepokoje v říjnu a listopadu 1939 ostře kontrastovaly s rozdrčením Polska, stejně tak nárůst opozice v průběhu roku 1940 se, vzhledem k postupným porážkám Norska, Nizozemí, Belgie, Francie a konečně i britského expedičního sboru u Dunkerque, jevil jako naprosto iracionální, nemluvě o rozmachu odbojové činnosti v roce 1941 do té míry, že musel být povolán samotný Reinhard Heydrich, aby situaci zpacifikoval. Dodejme, že Heydrich přijel do Prahy v momentě, kdy se německá vojska nebezpečně blížila samotné Moskvě, obsadila již Balkán a měla volný přístup ke Středozemnímu moři. Podobně pak atentát na Heydricha kontroval s německým postupem na Kavkaz, Egypt a japonskými úspěchy v Pacifiku.

75 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 19. Závěry vyšetřování StB o činnosti referátu II A. Tento závěr vyšetřovatelů samozřejmě není pravdivý, řada členů sociální demokracie byla aktivní, působili např. v PVVZ, PÚ, resp. na Moravě především v Zemském národním výboru (ZNV) a v Sokole.

76 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 87.

77 Tamtéž.

78 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 20. Zatímco vedení exilové rakouské sociální demokracie stihlo zavčas uprchnout do Paříže, Němci takové štěstí neměli a sociálnědemokratický senátor Mathias Wellan z Brna byl zatčen, přesto Gestapo mnoho nezískalo, neboť německá i rakouská sociální demokracie víceméně pozastavily či zcela ukončily svou činnost už po okupaci Sudet na podzim 1938.

79 ČERNÝ, Vladimír: *Procesy s agenty Gestapa, kteří působili proti komunistickému odboji, u Mimořádného lidového soudu v Brně v letech 1945–1948*, s. 66. Podrobněji k činnosti referátu II BM viz ŠEVEČKOVÁ, Jana: *Činnost referátu IIBM brněnské řídicí úřadovny Gestapa v letech 1939–1945*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Brno 2010.

80 Komunistický odboj byl do roku 1941 samozřejmě aktivní, avšak spíše v organizační činnosti a produkci různých ilegálních tiskovin.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

pantům byla spíše Obrana národa, která navíc – na rozdíl od komunistů – zasahovala prakticky do všech oblastí protektorátní státní i policejní správy, a to včetně vlády.⁸¹

Akce č. 1 – zákrok proti šířitelům ilegálních komunistických letáků

V létě 1939 narostlo šíření ilegálních komunistických letáků v Brně do takových rozměrů, že protektorátní BdS JUDr. Stahlecker se rozhodl rázně zakročit. Kriminální komisař Koslowski byl proto vyslán na osobní konzultaci za vrchním vládním radou Reinholdem Hellerem na oddělení II A berlínského centrály Gestapa. Ten doporučil použití zosťreného výslechu, pokud se podaří dopadnout některého z vyšších funkcionářů KSČ, ale radil neprovádět ho na území protektorátu.⁸² Do té doby se totiž brněnské tajné policii sice podařilo zadržet několik členů místních buněk KSČ, ale nedokázala zjistit nic podrobnějšího o vyšších vedoucích orgánech strany.

Na počátku srpna 1939 byl kriminálním asistentem Kemeterem zadržen Tomáš Koutný z Brna-Žabovřesk (Brünn-Sebrowitz), který se doznal, že patří k místnímu, resp. i krajskému vedení KSČ v Brně. Popíral však, že by znal nějaké jiné osoby na vedoucích postech, a proto si Koslowski u vládního rady Herrmanna vyžádal povolení k provedení zosťreného výslechu. Následoval převoz Koutného na začátku září do KT Dachau, kde měl obdržet 12–15 ran rákoskou, přičemž po každých třech ranách dostal příležitost sdělit vyšetřujícím nějaké jméno.⁸³ Nakonec prozradil Stanislava Živného (1. 4. 1912 – 6. 8. 1943), prvního vedoucího ilegální městské organizace KSČ v Brně, který byl 15. září, krátce po tomto výslechu, na svém pracovišti v pojišťovně⁸⁴ zadržen a vyslýchán. Živný podstoupil i zosťrený výslech, avšak již v Brně – po této proceduře rozkrýl celé brněnské městské vedení KSČ. Vypověděl také, že krajským vedoucím je jistý Masar⁸⁵ z Kojetína, a jmenoval celou řadu svých soudruhů, kteří však již v té době byli kvůli probíhající akci Albrecht der Erste (o ní viz níže) Gestapem zajištěni.⁸⁶

Zajímavé jsou další Živného osudy. Rok a půl po zadržení, 10. března 1941 kolem 16. hodiny, se mu podařilo uniknout z vyšetřovací vazby v Brně, když byl převezen k ošetření na městskou zubní kliniku. Brněnské Gestapo rozeslalo dálhopisně zatykač všem služebnám v protektorátu, komisariátu pohraniční policie do Zlína, úřadovnám do Lince, Vídně, Katovic, Karlových Varů, Liberce i Opavy a veliteli německé policie do Bratislavy. Živný byl dopaden až za dva roky, když jej náhodou na ulici v Brně-Bystrci

81 Více viz TOMÁŠEK, Dušan – KVAČEK, Robert: *Generál Alois Eliáš. Jeden český osud*. Epocha, Praha 1996.

82 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 23–24.

83 VAŠEK, František – ČERNÝ, Vladimír – BŘEČKA, Jan: *Místa zkropená krví*, s. 287.

84 Vyšetřovací spis uvádí jako zaměstnání pouze Versicherungsgesellschaft in Brün (pojišťovací společnost v Brně). Viz *Encyklopedie dějin města Brna*, heslo Stanislav Živný – http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=1640 (citováno k 23. 3. 2016). Zde je sice uvedeno jako zaměstnání bývalá československá pojišťovna Brno, ovšem tento státní podnik vznikl až 25. 5. 1948 sloučením zestátněných pojišťoven.

85 Jednalo se o Stanislava Masara (1. 5. 1902 – 10. 11. 1941), původem z Kojetína, který zastával funkci krajského tajemníka ilegální KSČ postupně v Brně, Německém Brodě a Mladé Boleslavi. Dne 10. října 1941 byl dopaden a o měsíc později popraven v Praze-Kobylisích.

86 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 24–25; MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 24.

Václav Adamec

(Bysterz bei Brünn) potkal kriminální asistent Florian a při následném útěku zastavil střelbou. Stanislav Živný si po svém uzdravení vyslechl u soudu trest smrti.⁸⁷

Akce č. 2 – Albrecht der Erste (též Akce A)

S připravovaným napadením Polska, o jehož přesném termínu informoval Adolf Hitler představitele armády i bezpečnostní policie 28. srpna 1939, bylo třeba zajistit klid na „domácí frontě“. Za tím účelem byla také za pomoci SD vytvořena a doplňována kartotéka A,⁸⁸ podle níž bylo při zatýkání postupováno – spustit „Akci A“⁸⁹ bylo všem úředovným Gestapa nařízeno dálnopisem z berlínské centrály 31. srpna 1939 kolem 20. hodiny.⁹⁰ V prvních záříjových dnech, resp. zejména v noci na 1. září, probíhala obří vlna zatýkání, jíž padly v protektorátě za obětí nejen různé osobnosti veřejného života, jako např. představitelé prvorepublikových politických stran (nejdůležitější bylo samozřejmě zakročeno proti KSČ),⁹¹ sokolské či legionářské obce i starostové měst, ale také dělníci, obchodníci, učitelé, lékaři, kněží a významní příslušníci židovské menšiny. Na Moravě byli všichni zatčení internováni nejdříve na Špilberku, odkud byli po týdnu převezeni jako „čestní vězni“ (Ehrenhäftlinge) do KT Dachau, z něžž byli přibližně po třech týdnech přesunuti coby zvláštní vězni (Sonderhäftlinge) do KT Buchenwald.⁹²

Levicový referát brněnského Gestapa hrál při této akci klíčovou roli, protože sestavování kartotéky A pro Moravu měl na starosti kriminální komisař Koslowski a ten její vedení svěřil vrchnímu kriminálnímu asistentovi Antonu Hochmannovi. V období příprav na provedení této akce se konaly pravidelné porady pro Mob. – Massnahmen (opatření při mobilizaci) za účasti zástupců německé armády a správních úřadů, přičemž v místech jednotlivých služeben se svolávaly porady se zástupci oberlandrátů (úřady německé okupační správy) a Wehrmacht Standortältesten (velitelé místních posádek Wehrmachtu), kde se řešila logistická stránka věci (např. přistavení aut pro přepravu zajištěných). Zatýkáci akci vedl osobně Koslowski a zúčastnili se jí všichni příslušníci exekutivy brněnského Gestapa, kterým asistovalo 88 mužů z jednotky tamější všeobecné SS (Allgemeine-SS). Přímo v Brně bylo zajištěno asi 300 osob, na zbylém území Moravy asi 500.⁹³ Část z nich byla po několika týdnech propuštěna, většina však zůstala v koncentračních táborech až do konce války.

87 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 25; MZA, f. B 340, k. 267, inv. č. 3 (Stanislav Živný), fol. 1–17.

88 ADAMEC, Václav: *Referát 2a brněnského Gestapa 1939–1943*, s. 26.

89 Ke genezi názvu: byl odvozen od A kartotéky. Akce „Albrecht der Erste“, tedy „Albrecht I.“ je pak volacím znakem akce „A I“ – prvního použití A kartotéky při zahájení válečného konfliktu.

90 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 28; SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 88. Koslowski o tom vypovídá ... *löste ein G. Rs. Fernschreiben das RSHA die Aktion „A-Karte“ aus.* – avšak RSHA jako takové vzniklo oficiálně až o více než tři týdny později.

91 Konkrétně v Brně se jednalo např. o Vladimíra Matulu (13. 2. 1894 – 8. 10. 1975), poválečného předsedu Národního výboru Brno a poslance nebo JUDr. Emanuela Baršu (23. 1. 1910 – 8. 4. 1971), prvního poválečného ředitele Státní filharmonie Brno a poslance.

92 MENŠÍKOVÁ, Miroslava: *Špilberk v době nacistické okupace*, s. 34–35; MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 25.

93 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 28; MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 25.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

Tato akce byla také prvním větším úderem proti české opozici – skvěle naplánovaná, rychle provedená, naprosto překvapivá a hlavně zcela bez zapojení justice. Sám Himmler si před protektorem Konstantinem von Neurathem pochvaloval, jak hladce proběhla a zajistila v zázemí klid pro zahájení druhé světové války.⁹⁴ Domácímu odboji však paradoxně přinesla jeden pozitivní aspekt – německé bezpečnostní složky si nyní myslely, že mají situaci plně pod kontrolou a k dalším výraznějším projevům nesouhlasu s okupací nedojde. Více se mýlit nemohly, jak prokázal již průběh podzimu 1939.⁹⁵

Akce č. 3 – dopadení Františka Šmída

Na konci října 1939 se referátu II A podařilo při šetření rozšiřování komunistických letáků zajistit osmnáctiletou Annu Žáčkovou, která při výslechu udala jako osobu zodpovědnou za tvorbu letáků svého milence – Františka Šmída.⁹⁶ Jeho zatčení proto osobně vedl Koslowski za asistence kriminálního tajemníka Franze Wlasaka a jednoho dalšího příslušníka Gestapa. Ke Šmídovu bytu dorazili 31. října v poledne, avšak než se jim podařilo rozbít dveře a dostat se dovnitř, stihl Šmíd spálit veškeré materiály, které by mohly tajně policii být k užítku.⁹⁷ Po neúspěšném vyslýchání Šmída Wlasakem nařídil Koslowski zostřený výslech, jehož se kromě něj a Wlasaka účastnili také příslušníci referátu Leopold Eibl, Johann Zehetmayer, Johann Langer, Ernst Florian a Heribert Dufek.⁹⁸ Tento postup se ukázal natolik efektivním, že se Šmíd nejen přiznal ke své vlastní ilegální činnosti, ale poskytl Gestapu také své kompletní znalosti o činnosti KSČ i Obrany národa a především nabídl své vlastní služby. Tímto okamžikem se zrodil jeden z nejschopnějších konfidentů, které Protektorát Čechy a Morava za druhé světové války poznal.

Šmíd odhalil existenci a strukturu Zemského národního výboru v Brně,⁹⁹ ústředí koordinujícího činnost nekomunistického odboje a KSČ.¹⁰⁰ Jako zástupce komunistické strany identifikoval učitele Oldřicha Blažka z Rájce (10. 11. 1903 – 16. 11. 1942), pro nějž si domů přijel vrchní kriminální tajemník Eibl, za vedoucího komunistic-

94 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 90.

95 GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Velké dějiny zemí koruny české. Svazek XV.a*, s. 338–345. Gestapo sice očekávalo určitou míru nepokojů, nikoli však v takovém rozsahu, jako byla demonstrace 28. října a pohřeb Jana Opletala 15. listopadu.

96 ABS, f. 52, sign. 52-1-472, František Šmíd – konfident, udavač – šetření, 21. 8. 1946, Okresní úřadovna StB Brno, fol. 7. František Šmíd (5. 10. 1913 – 7. 2. 1945) byl členem KSČ a po okupaci Československa působil v Obrance národa až do svého zatčení. Nabídl své služby Gestapu, nicméně po propuštění se jako konfident neosvědčil a byl znovu uvězněn. Jeho „kariéra“ tak začala teprve po druhém propuštění v lednu 1943, kdy se z něj stal nejdůležitější konfident referátu II A a jeden z nejnebezpečnějších konfidentů v celém protektorátu. Aktivní byl až do své smrti 7. 2. 1945, kdy byl zastřelen partyzány ve Valašském Meziříčí.

97 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 29.

98 ABS, f. 52, sign. 52-1-472, fol. 7.

99 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 116.

100 UHLÍŘ, Jan Boris: *Sokol za protektorátu. Organizovaná rezistence ČOS*. Disertační práce. Karlova univerzita, Praha 2005, s. 104–105.

Václav Adamec

ké mládeže označil Šmíd sám sebe. Co se Obrany národa týče, odhalil škpt. Čestmíra Jelínka, majora Františka Ptašinského, Ferdinanda Richtera, soudního radu ve výslužbě,¹⁰¹ a profesora Vladimíra Helferta, který byl krajským vedoucím ON. Jako další zástupce inteligence označil brněnské profesory Jana Uhra a Roberta Konečného. Všichni jmenovaní byli zatčeni a Richter po zostřeném výslechu vyzradil, že do organizace Obrana národa jsou zapojeni i ministři protektorátní vlády Jaromír Nečas, Ladislav Feierabend i její předseda Alois Eliáš – na základě toho pak byl Richter k dalšímu výslechu eskortován Zehetmayerem přímo do berlínského RSHA. O zatčení a výslechy členů Obrany národa už se postaral referát II BM. Všichni tito Šmídem udaní odbojáři skončili nakonec na popravišti.¹⁰²

Mezitím probíhalo vyslýchání učitele Blažka, okresního vedoucího komunistické organizace v Blansku. Při výslechu prozradil jméno krajského tajemníka KSČ Stanislava Masara, jehož však brněnské Gestapo nevypátralo a podle vyšetřovací zprávy StB byl zatčen až pražskou tajnou policií v průběhu prvního stanného práva (28. 9. 1941 – 20. 1. 1942), kdy byl také popraven.¹⁰³

Akce č. 4 – zásah proti ilegálnímu krajskému vedení KSČ v Hodoníně

Uherskohradištský pohraniční policejní komisariát informoval v prosinci 1939 referát II A brněnské řídicí úřadovny o zatčení Miroslava Sailera, vystupujícího pod krycím jménem Sýkora, při akci proti rozšiřování komunistických letáků. Po zostřeném výslechu, který provedl kriminální asistent Zehetmayer, odhalil Sailer kompletní strukturu moravského krajského vedení KSČ, a to včetně několika funkcionářů nejvyššího českého domácího ilegálního vedení strany. Sailer byl naverbován funkcionářem ústředního vedení strany Karlem Procházkou z pražských Nuslí, který jej představil moravskému zemskému instruktorovi Stanislavu Brunclíkovi.¹⁰⁴

Brunclík pověřil Sailera vedením kraje, pod nějž spadaly okresy Hodonín, který měl spravovat sám Sailer, dále Zlín pod vedením Stanislava Růžičky, Uherské Hradiště s vedoucím Karlem Valehrachem, Břeclav, kde okresní organizaci řídil Jan Němeček, a Kyjov vedený Cyrilem Rabušicem. Kromě výše uvedených odhalil Sailer i identitu bratislavské funkcionářky Gisi Maisbaumové, Josefa Drábka, spojky s Bratislavou, technického vedoucího krajského vedení Otto Hrbatého a také místo, kde se tiskly ilegální letáky – strážnickou tiskárnu Veselý. Po tomto udání byla provedena rozsáhlá zatýkácká akce, při níž do osidel Gestapa spadlo na 200 osob. Všichni zatčení putovali

101 Dopadení Richtera bylo důležité i proto, že si navzdory zásadám konspirace vedl z jednání ZNV písemné zápisy. Díky nim se Gestapo dostalo i na stopu organizace Politické ústředí. Podrobněji viz UHLÍŘ, Jan Boris: *Sokol za protektorátu*, s. 113.

102 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 26; MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 29–30.

103 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 26.

104 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 32. Stanislav Brunclík (17. 6. 1910 – 14. 2. 1944) byl český novinář, od roku 1929 funkcionář Komunistického svazu mládeže, v letech 1935–1938 redaktor *Rudého práva* a *Haló novin*. Za okupace působil jako instruktor I. a II. a člen III. ilegálního ústředního vedení komunistické strany až do svého zatčení v roce 1943. O rok později byl popraven v Dražďanech.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

k Vrchnímu zemskému soudu ve Vratislavi, kde si vyslechli rozsudky odnětí svobody – sám Sailer byl odsouzen k 15 letům káznice. Předtím ještě Koslowski využil Sailera k vylákání Brunclíka, který se měl ukrývat v Napajedlech. Ten se však na smlouvenou schůzku nedostavil.¹⁰⁵

Akce č. 5 – zákrok proti ilegální komunistické mládeži

Tato akce probíhala od konce roku 1939 až do roku 1942 a byla zaměřena na likvidaci odboje mezi bývalými studenty brněnských vysokých škol, moravských středních škol a komunistickou mládeží.¹⁰⁶ Původně byla iniciována referátem II BM, avšak při prohledávání pokojů na Sušilových a Kounicových studentských kolejích narazilo Gestapo na ilegální komunistické letáky a politickou korespondenci studenta techniky Zdeňka Vincenze,¹⁰⁷ který byl – stejně jako ostatních cca 1200 českých protektorátních studentů – odeslán do KT Sachsenhausen-Oranienburg,¹⁰⁸ zatímco zabavené písemnosti putovaly na referát II A. Vincenz byl referátem vyžádán z KT a u výslechu uvedl, že materiál pro propagaci ilegální KSČ mezi studenty byl zhotovován přímo v Kounicových kolejích. Dále vyšlo najevo, že studentské buňky KSČ byly dvě – v Brně a Olomouci.¹⁰⁹ Při zátahu na brněnskou buňku byl mezi 15 zatčenými v Brně i RNDr. Bedřich Pospíšil, který část organizace vedl, avšak hlavního vedoucího Oldřicha Černého se podařilo dopadnout až v roce 1943.¹¹⁰

Studenti, kteří se z rozpuštěných českých vysokých škol vraceli domů, pak pokračovali v ilegální činnosti a zakládali či spolupracovali i se středoškolským ilegálními organizacemi. Svaz mladé generace, jak se označovali komunisticky orientovaní středoškoláci, byl veden brněnským studentem Josefem Solařem, který spadal pod hlavního vedoucího komunistické mládeže Karla Mazoura (20. 7. 1917 – 22. 10. 1941).¹¹¹

105 Tamtéž, fol. 33; MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 29–36. Zde je také možné nalézt kompletní seznam osob zatčených pro komunistickou činnost v Uherském Hradišti.

106 Podrobněji k levicovým mládežnickým organizacím viz ČERNÝ, Vladimír: *Levicové mládežnické organizace na Moravě v protinacistickém odboji*. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. VIII. Dokořán, Praha 2011, s. 52–80.

107 V pramenech uváděn také jako Vincenc.

108 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role Gestapa*, s. 104.

109 ABS, f. 52, sign. 52-1-102, Bedřich Dorsch, bývalý kriminální zaměstnanec brněnského gestapa – výpověď o jeho činnosti u gestapa v tzv. Protektorátě, 27. 3. 1946, Okresní úřadovna StB Brno, fol. 21.

110 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 36. Doc. RNDr. Bedřich Pospíšil (25. 9. 1912 – 27. 10. 1944), středoškolský profesor na státním reálném gymnáziu na Starém Brně a asistent na Vysoké škole technické dr. Edvarda Beneše v Brně. Po zatčení Gestapem byl odsouzen ke třem rokům káznice, krátce po dokončení výkonu trestu zemřel v brněnské zemské nemocnici na následky věznění. Docentura mu byla udělena až posmrtně v roce 1946.

111 Tendenční vylíčení odbojové činnosti Karla Mazoura viz KUBÍČEK, Ludvík: *Dnešek připravili oni. O některých funkcionářích KSČ na Brněnsku, kteří padli v boji proti nacismu*. Krajské nakladatelství, Brno 1963, s. 155–162. TÝŽ: *Mazouřova parta. Boj mladých komunistů Brněnska na obranu republiky a proti nacistickým okupantům*. Krajské nakladatelství, Brno 1965. Karel Mazour byl také členem předsednictva Národního hnutí pracujících mládeže, organizace tvořené zástupci Mladých sociálních demokratů, Svazu mladých a levicově orientovaných členů národně socialistické mládeže a Mladých komunistů, činné do jara 1940 – viz ČERNÝ, Vladimír: *Komunistické ilegální letáky a tiskoviny na Moravě v letech 1939–1945 (výběrová edice dokumentů)*, s. 9.

Václav Adamec

Julius Hauser, student židovského původu zatčený při akci proti vysokoškolákům, prozradil při výslechu Solaře, ten byl následně zatčen a na základě u něj zabaveného zápisníku s iniciálami dalších členů organizace skončilo v síti Gestapa dalších 30 studentů, kteří byli poté předáni soudu ve Vratislavi.¹¹²

Co se týče organizace komunistické mládeže, nesoucí oficiálně název Komunistický svaz mladé generace (KSMG),¹¹³ k zatčení Karla Mazoura sice došlo (příslušníky pražského Gestapa), avšak při převozu do Hodonína spáchal sebevraždu skokem pod vlak v Kyjově, kam Gestapo vylákal pod záminkou prozrazení dalšího člena komunistického odboje,¹¹⁴ takže se od něj tajná policie nic nedozvěděla. Z vyšetřování kriminálního rady Lothara Wandela,¹¹⁵ jehož Sonderkommando se zabývalo likvidací studentského odboje na konci roku 1939, vyšlo najevo další jméno – Alois Miška.¹¹⁶ Ten byl jihlavským Gestapem zatčen, přičemž v jeho bytě byly nalezeny zbraně, výbušniny a cyklostyl (přístroj na rozmnožování tiskovin). Po jeho převozu do Brna byla zjištěna organizace komunistické mládeže, kterou Mazour na pokyn ústředního vedení KSČ centralizoval, ideově vyškolil a jejímiž hlavními cíli se stalo rozšiřování komunistických letáků a kladení odporu okupantům při každé vhodné příležitosti.¹¹⁷ Dále byli zatčeni vedoucí jednotlivých buněk, kteří prováděli sabotáže na trati Brno – Náměšť nad Oslavou, a to Hynek Růžička, Jan Fibich a Jan Haraš. Ti pak byli při prvním staném právu v Brně odsouzeni k trestu smrti a popraveni.¹¹⁸ Zatčena byla také členka brněnské studentské organizace KSČ Marie Kudeříková (24. 3. 1921 – 26. 3. 1943), a to 5. prosince 1941 ve Veverské Bítýšce – byla umístěna do věznice na Cejlu, odkud ji Gestapo převáželo k pravidelným výslechům do budovy bývalé právnické fakulty. Později byla převezena do Vratislavi, kde si před tribunálem soudu 16. listopadu 1942 vyslechla trest smrti, který byl vykonán 26. března 1943 v „sekyrárně“ vratislavské věznice.¹¹⁹

112 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 38.

113 Brněnská služebna o této organizaci podala krátkou zprávu v hlášení z 5. listopadu 1941 centrále RSHA v souvislosti se zatčením instruktora a člena svazu KSMG na konci října, protože dotčený měl u sebe zbraň a po zasahujícím úředníkovi Gestapa střelil – viz *Bundesarchiv Berlin* (dále jen BArch), f. Reichssicherheitshauptamt (dále jen R 58), inv. č. 3107 (RSHA Amt IV – Meldung wichtiger staatspolizeilicher Ereignisse, 5. 11. 1941), oddíl 1, s. 17.

114 ABS, f. 52, sign. 52-1-112, Vlastnoruční písemné doznání příslušníka gestapa Golda Jan, 17. 1. 1946, Okresní úřadovna StB Brno, fol. 30.

115 Lothar Wandel (1902–1964) působil před nástupem Hitlera k moci u německé kriminální policie, v roce 1931 byl již kriminálním komisařem. U Gestapa byl od roku 1934 až do konce války, a to postupně v Berlíně, Magdeburgu, Drážďanech, Brně a nejdéle (1. 3. 1941 – 1. 12. 1944) coby vedoucí úřadovny v polské Radomi.

116 ABS, f. 52, sign. 52-1-102, fol. 25.

117 Tamtéž, fol. 19.

118 Tamtéž, fol. 25; MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 38–41.

119 Podrobněji viz KUDERŮKOVÁ, Marie: *Zlomky života. Listy z vězení*. Československý spisovatel, Praha 1961 (předmluva Mojmir Grygar).

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

Akce č. 6 – zásah proti 2. ilegálnímu městskému vedení KSČ v Brně

Cyrilu Rabušicovi, zadrženému již při výše zmíněné akci v Uherském Hradišti, se podařilo utéci, avšak jeho opětovné zadržení v červnu 1940 znamenalo konec 2. ilegálního městského vedení KSČ v Brně. Při výslechu totiž prozradil, že mu k útěku dopomohl topič nemocnice na Žlutém kopci Jan Matoušek, který jej pak napojil na Evžena Sterna, funkcionáře brněnské KSČ židovského původu. Po jejich zatčení vyplynulo ze Sternovy výpovědi další jméno – Václav Wohl, úředník Českomoravských drah (ČMD). Když došlo i na jeho zatčení, bylo na základě Wohlovy i Sternovy výpovědi rekonstruováno celé městské vedení KSČ v čele s JUDr. Otakarem Tauferem, který jej převzal po Václavu Slavíkovi, nástupci Stanislava Živného.¹²⁰

Po zadržení Taufera byl odhalen úkryt v jedné z menších jeskyní u Macochy, v němž byly rozmnožovány komunistické letáky.¹²¹ Mimo to Taufer rozkryl členění brněnské městské organizace, která se skládala ze čtyř úseků, a krajského vedoucího KSČ Ludvíka Tvardka, působícího pod krycím jménem Strnad.¹²² Zatčen byl i František Štourač, vedoucí krajského technického aparátu KSČ,¹²³ který se nabídl Gestapu ke spolupráci a byl propuštěn na svobodu. Na smluvenou schůzku se však nedostavil a tajně policii se jej nepodařilo až do konce války dopadnout.¹²⁴ Odhalení neunikla ani Jarmila Taussigová z Prahy, vedoucí komunistické organizace žen, a akademický malíř František Kaláb, od něž Gestapo získalo informace o odbojové organizaci při ČMD v Brně. Pod vedením kriminálního tajemníka Langerera bylo následně zatčeno přibližně 80 osob, které byly poslány před Vrchní zemský soud ve Vratislavi.¹²⁵

V průběhu dubna až června 1940 také probíhaly následující dvě akce:

Akce č. 7 – zákrok proti ilegální organizaci KSČ v Tuřanech

Na základě udání od konfidenta Františka Šmída byla rozkryta komunistická organizace v Tuřanech, brněnských Ivanovicích a okolí pod vedením bývalého železničáře Josefa Urbanovského, který navíc vyráběl a rozmnožoval komunistický časopis *Nastupujem!* Po zatčení se Urbanovský ke všemu přiznal a rozkryl i organizaci osmi místních buněk, které pod něj spadaly, a to sice v Holáskách, brněnských Ivanovicích, Roznberku, Tuřanech, Žabčicích, Sokolnicích, Chrlčicích a Rájci. Kromě místního vedoucího v Sokolnicích, kterého Gestapo nevypátralo, byli všichni ostatní zadrženi a postaveni před soud ve Vratislavi.¹²⁶

120 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 26.

121 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 31–32.

122 ABS, f. 52, sign. 52-1-214, Wolfgang Karsten, bývalý kriminální asistent brněnské gestapa – výslech, 25. 9. 1946, Okresní úřadovna StB Brno, fol. 37.

123 Štouračovo zatčení přerušilo plány KSČ na vydávání časopisu *Moravská rovnost*, strana proto začala vydávat časopis *Hlasy z podzemí*. ČERNÝ, Vladimír: *Komunistické ilegální letáky a tiskoviny na Moravě v letech 1939–1945 (výběrová edice dokumentů)*, s. 9.

124 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 29.

125 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 32.

126 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 41.

Václav Adamec

Akce č. 8 – levicový odboj ve Velké Bíteši, Oslavanech a Rousínově

Na základě spojení s Františkem Šťouráčem byl zatčen František Dvořáček z Brna, který plnil úlohu výběrčího členských příspěvků pro oblast Velké Bíteše, Oslavan a Rousínova. Ve Velké Bíteši byli odhaleni pouze Václav Lev a František Žák, kteří byli po výslechu převezeni do koncentračního tábora, tam také později zemřeli. Gestapo se domnívalo, že komunistický odboj ve Velké Bíteši byl teprve na počátku, a proto tam žádné další kroky nepodniklo. V Oslavanech tušilo větší organizaci, avšak podařilo se mu zajistit pouze Roberta Doležala, který při výslechu udal jen to, co již bylo tajné policii známo. Zatajil jméno Františka Chládky, spojky s krajským vedením, avšak toho udal později sám Šmíd. Spolu s Chládkem pak byla rozkryta část rousínovské komunistické organizace, z níž byli zajištěni Othmar Vobejda, Marie Arnerová a Václav Šovíček, přičemž odhalen byl i Filip Vilím z Brna.¹²⁷ Hynku Březinovi se povedlo přejít do ilegality dříve, než si pro něj Gestapo přišlo. Vobejdovi a Šovíčkově se podařilo uprchnout z vazby, ale Vobejda byl nakonec dopaden a předán zpět brněnskému Gestapu. Vilím zemřel v KT Osvětim.¹²⁸

Akce č. 9 – zákrok proti KSČ v Blansku

Na základě výslechu již dříve zajištěného učitele Blažka byla v červenci a srpnu 1940 provedena akce proti ilegální KSČ v Blansku, při níž bylo zajištěno celkem 25 osob. Při výslechu zmínil Blažek Ludvíka Šoupala, vedoucího okresní organizace v Blansku, pod nějž spadaly místní organizace v Dolní Lhotě, Jedovnicích, Olomučanech a Lažánkách. Mimo to byl zajištěn také Jan Zbytek, kurýr ilegálních tiskovin pro blanskou organizaci, kterého Gestapo po zatčení umístilo do ústavu pro mentálně choré, odkud se mu však podařilo uprchnout a až do konce války zůstal v ilegality.¹²⁹

Akce č. 10 – zásah proti krajskému vedení KSČ v Brně

V září 1940 zakročil referát II A brněnského Gestapa znovu proti krajskému vedení ilegální KSČ v Brně. K dopadení Ludvíka Tvardka došlo díky konfidentovi Viktoru Ryšánkovi. Ten jej představil kriminálnímu asistentovi Florianovi, který Tvardka 7. září zatkl. Po výslechu a pětidenní vazbě svolil Tvardek ke spolupráci s Gestapem, avšak nikoli v Brně, nýbrž v Praze, kde se mu nakonec povedlo přejít do ilegality. Pražské Gestapo jej vypátralo až na počátku roku 1943 v Ústí nad Orlicí, kde 20. ledna při zatýkání v přestřelce zahynul.¹³⁰ Ještě před svým převozem do Prahy sdělil příslušníkům referátu II A totožnost vedoucího pro závodní organizace Viléma Haška a jako členy krajského vedení KSČ udal Františka Šťouráče a Jaroslava Ondrouška. Ilegálním sekretariátem měl být byt manželů Syrovátkových na Jeronýmově

127 Tamtéž, fol. 41–42.

128 Tamtéž, fol. 45.

129 Tamtéž.

130 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 113.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

ulici č. 16, který pak kriminální komisař Koslowski nechal sledovat a lidi do něj docházející postupně zatýkat – takto byli odhaleni brněnští policejní úředníci Leopold Klimecký a František Haberman, nakonec došlo i na zatčení Syrovátkových.¹³¹

Akce č. 11 – zázrak proti rozšiřovatelům letáků v Ivančicích a Alexovicích

Ve stejné době, tedy v září 1940, zpravil referát II BM své kolegy z levicového referátu II A o ilegální činnosti organizace rozšiřující komunistické letáky v Ivančicích a Alexovicích. Abwehrbeauftragte¹³² firmy Skene Štefan označil za rozšiřovatele letáků Václava Mášu, který byl spolu s dalšími dvěma osobami zajištěn – víc se však tajně policii zjistit nepodařilo a Máša byl odeslán do koncentračního tábora, tam zemřel.¹³³

Akce č. 12 – zásah proti KSČ v okrese Boskovice

Protože kriminální asistent Florian ovládal plynně češtinu i němčinu, nasazoval jej kriminální rada Koslowski často jako falešného ilegálního pracovníka do komunistických organizací. Nejinak tomu bylo i na podzim 1940, když Florian pronikl k Arnoštu Krejčímu, který jej seznámil s okresním vedoucím Josefem Čejkou ze Svitav. Po jejich zadržení bylo zajištěno ještě dalších sedm osob, ale celou organizaci se zlikvidovat nepodařilo.¹³⁴

Akce č. 13 – likvidace buňky KSČ u Společnosti brněnských pouličních drah

Na základě výsledku dr. Taufera byla v prosinci 1940 provedena akce proti organizacím KSČ u brněnských pouličních drah a v První brněnské strojírenské společnosti. Vedoucím rozsáhlé komunistické organizace u brněnských drah byl Viktor Kopulety (1881–1961),¹³⁵ s nímž bylo při zátahu zajištěno 57 osob, z nichž 35 bylo později propuštěno a zbytek převezen k soudu do Vratislavi.¹³⁶ Při zákroku proti organizaci v První brněnské strojírenské společnosti v městské části Královo pole byl zajištěn vedoucí podnikové buňky KSČ, kovosoustružník Václav Hladík, který se tajně policii dokonce nabídl ke spolupráci. Udal sice svých 10 spolupracovníků, ale na příkaz podnikového Abwehrbeauftragte nebyli tito dělníci zajištěni, protože by došlo k narušení provozu. Po návratu z výsledku však Hladíkovi jeho kolegové už nedůvěřovali, takže další informace nepřinesl a pro Gestapo se již nejevil jako užitečný – byl proto na žádost soudce vydán soudu ve Vratislavi.¹³⁷

131 Tamtéž, fol. 112; MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 45–48.

132 Přidělenec, který vykonával dozor nad chodem větších průmyslových podniků za pomoci Werk-schutz, což byli spolupracovníci SD dohlížející na to, aby nebyla sabotována průmyslová výroba.

133 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 48.

134 Tamtéž, fol. 48 a 53.

135 ABS, f. 52, sign. 52-1-102, fol. 20. Friedrich Dorsch uvádí ve své výpovědi „Kopuleti“, vyšetřovací zpráva StB ještě poitalštuje na „Kopuletti“, avšak správné jméno brněnského odbojáře je „Kopulety“. Další informace k němu lze dohledat v projektu Muzea města Brna – Encyklopedie dějin města Brna viz http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=8665 (citováno k 23. 3. 2016).

136 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 53.

137 ABS, f. 52, sign. 52-1-102, fol. 20; MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 32.

Václav Adamec

Akce č. 14 – zákrok proti 3. brněnskému městskému vedení KSČ

V době od května do září 1941 probíhalo hned několik zásahů proti ilegálním komunistickým organizacím. Konfident Viktor Ryšánek (N 13) přivedl referát II A na stopu 3. městského vedení KSČ v Brně a zakročeno bylo také proti organizacím v brněnské Líšni a v Rousínově. Na počátku roku 1941 navázal Ryšánek kontakt s Ladislavem Ševčíkem, toho času krajským vedoucím organizace KSČ. Po zatčení Ševčíka kriminálním asistentem Florianem, který hrál opět nejprve roli ilegálního pracovníka, byla odhalena také totožnost 3. městského vedoucího KSČ v Brně, jímž byl Antonín Pavel, s nímž pak bylo zatčeno ještě několik dalších osob.¹³⁸

Ševčík při výslechu odhalil vedoucího místní organizace v brněnské Líšni (Lösch), Karla Bačkovského. Po zadržení se Bačkovský zdráhal, ale po pár pohlavcích od vrchního kriminálního tajemníka Kemetera vyzradil jména svých dalších 40 líšeňských spolupracovníků včetně Františka Kučery, Richarda Knosse, Rudolfa Svanovského a došlo i na Rudolfa Miewalda, dělníka z Kanic, u nějž byly dokonce nalezeny dvě střelné zbraně.¹³⁹ Všichni jmenovaní pak byli během prvního stanného práva popraveni.

Při výslechu Ševčíka padlo i jméno dalšího ilegálního pracovníka, učitele Františka Fleišingera z brněnských Židenic (Schimitz). Ten ihned po zatčení požádal o propuštění na svobodu a nabídl své služby Gestapu, čehož bylo samozřejmě důkladně využito – prozradil jméno rousínovského okresního vedoucího KSČ Aloise Trnečky, domluvil s ním schůzku a jako pracovníka odboje mu představil kriminálního asistenta Dufka, který Trnečku zatkl poté, co vyšlo najevo, že jim nedůvěřuje a hrou na falešné odbojáře ničeho nedosáhnou.¹⁴⁰ Při zatýkání u něj byla nalezena nabitá pistole, což byla přitěžující okolnost – Trnečka tak vyzradil asi 40 osob činných v komunistickém hnutí (z toho 27 z Viničných Šumic) po brutálním zostřeném výslechu, kdy mu bylo vysázeno kolem 25 ran gumovým obuškem na zadní část těla, přičemž pokaždé, když už byl natolik vyčerpán, že nemohl vypovídat, mu přivolaný lékař na příkaz Koslowského dal kafrovou injekci,¹⁴¹ což se opakovalo dvakrát nebo třikrát. I Trnečka byl popraven během prvního stanného práva.

Další z obětí Ryšánkovy konfidentské činnosti byli Rudolf Melkus, krycím jménem Čankajšek, a Karel Čihák, vystupující pod krycím jménem Rudý ďábel. Melkus pořádal přednášky o Sovětském svazu v bytě manželů Švarcových v Brně, jichž se kromě Čiháka účastnil i příslušník brněnské německé kriminální policie Otto Orli-

138 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 54.

139 ABS, f. 52, sign. 52-1-388, Emil Seitz, bývalý kriminální asistent brněnského gestapa – výslech, 3. 10. 1946, Okresní úřadovna StB Brno, fol. 5.

140 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 54.

141 ABS, f. 52, sign. 52-1-388, fol. 6. Kafr se používal především ve formě masti, pro injekci musel být rozpuštěn v alkoholovém roztoku. Měl antiseptické a anestetické účinky, avšak zatímco při natření vyvolával hřejivý pocit, při vpichu ve formě injekce silně pálił a bolel, než začal účinkovat. Už tedy jen vstříknutí kafrové injekce bylo samo o sobě dosti nepříjemnou procedurou. Emil Seitz, který patřil mezi vyslychající, o této metodě uvedl: *Tyto injekce měly posloužit pro účel posílení Trnečky. Injekce však svého cíle nedosáhly, a protože Trnečka již byl zcela vysílen, nemohl být další výslech proveden.* (citováno ze stejného folia).

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

ček. Na jednu z těchto přednášek dovedl Ryšánek i kriminálního asistenta Floriana, tentokrát v roli bývalého poručíka čs. armády a funkcionáře vojenské sekce Obrany národa. Po získání důkazů zatkl Gestapo výše jmenované ilegální pracovníky, přičemž Orlíček a Melkus byli popraveni při prvním stanném právu, zatímco Čihák byl odeslán do koncentračního tábora, tam přišel o život.¹⁴²

Akce č. 15 – rozkrývání komunistické organizace v brněnské Zbrojovce

Od května do srpna 1941 probíhalo také vyšetřování ilegální komunistické činnosti ve Zbrojovce Brno. Na stopu této organizace se referát II A dostal díky výpovědi již zmiňovaného Ladislava Ševčíka, který uvedl, že ve Zbrojovce také existuje komunistická organizace, a to pod vedením Františka Hausera, Bohumila Ubra a Richarda Nováka.¹⁴³ Po svém zatčení vyzradili Ubr a Novák asi 35 osob činných v odboji v závodě, přičemž vyšlo najevo, že o nábor nových členů se staral Hauser, který z nich pak vytvářel tří- až pětičlenné buňky. Ten však po zadržení upadl do stavu letargie¹⁴⁴ a musel být převezen do ústavu v Brně-Černovicích, pod dozor lékařů,¹⁴⁵ odkud se mu později podařilo uniknout. Zatímco Františka Hausera tajná policie až do konce války nevypátrala, skončil Bohumil Ubr, označený za vedoucího odbojové organizace ve Zbrojovce, během prvního stanného práva na popravišti.¹⁴⁶

Akce č. 16 – zásah proti ilegální KSČ v Uherském Brodě

Na počátku roku 1942 vyzradil konfident olomoucké služebny Gestapa Ferdinand Čihánek¹⁴⁷ (původně člen čtvrtého sovětského paravýsadku v rámci operace Aroš) okresního vedoucího komunistické organizace v Uherském Brodě, učitele Jana Rychtalíka (21. 12. 1902 – 23. 10. 1942). Po zatčení kriminálním tajemníkem Zehetmayrem vyzradil Rychtalík bez většího nátlaku značnou část své organizace a příslušníkům uherskohradištské služebny se pak podařilo v několika vlnách zatýkání během měsíců ledna až dubna 1942 zajistit v Uherském Brodě a nedalekých Šumicích na 60 osob. Prokázalo se také Čihánkovo udání, že jsou do této organizace zapojeni i Židé z uherskobrodského ghetta, ti pak byli dále vyšetřováni kriminálním tajemníkem Alfredem Tögelem z uherskohradištské venkovní služebny.¹⁴⁸

142 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 54 a 58.

143 Tamtéž, fol. 58.

144 Jedná se o chorobnou spavost, která provází některá nervová či duševní onemocnění.

145 ABS, f. 52, sign. 52-1-214, fol. 38–39.

146 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 58.

147 K jeho činnosti viz ŠOLC, Jiří: *Za frontou na východě. Českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941–1945)*. Svět křídel, Cheb 2003, s. 39–40 a 196.

148 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 58 a 60; MZA, f. C 141, k. 238, inv. č. 2739, spis Lsp 1910/46, Anton Rotter, bývalý kriminální asistent brněnského gestapa – výslech, 10. 9. 1946, Okresní úřadovna Stb Brno, fol. 10.

Václav Adamec

Akce č. 17 – rozbití organizace KSČ u firmy Biochema

Tato akce probíhala od září do listopadu 1942 a brněnský referát II A na ni přišel poměrně kuriózním způsobem. Příslušník referátu Franz Modl z rozkazu inspektora Schobera totiž navázal intimní poměr s Marií Běhounkovou za účelem rozkrytí organizace KSMG. Běhounková mu po čase, netušíc, že se jedná o kriminalistu tajné policie, vyrazila existenci a strukturu komunistické odbojové organizace u brněnské firmy Biochema, přičemž také uvedla, že je od roku 1939 činná v KSMG.¹⁴⁹ Tato stopa byla tajnou policií velice vítána, neboť korespondovala s anonymními písemnými udáními, která na brněnské Gestapo přišla na jaře 1942 a upozorňovala na možnost existence ilegální odbojové organizace pod vedením Ing. Viléma Voždy.¹⁵⁰ Ten pak byl spolu se skladníkem Novotným, Běhounkovou a dalšími devíti zaměstnanci zatčen, a dokonce se uvolil pracovat jako konfident s úkolem získat zpět napojení na Stanislava Živného, což se mu také podařilo – Živný byl, spolu s Rudolfem Holým, jedním z Voždových spolupracovníků, vypátrán v Bystrci. Při přestřelce se Živnému sice podařilo postřelit kriminálního asistenta Floriana do nohy, zatčení však neunikl.¹⁵¹

Holý při výslechu udal spojku s pražským komunistickým ústředím, MUDr. Aleše Húska (16. 4. 1915 – 1. 4. 1944), který jej zásoboval ilegálními tiskovinami. Odhaleny byly také funkcionářky ústředí KSČ MUDr. Ludmila Sinkulová a Feiga Trachtenghertová, mimo to došlo po výpovědi Húska i na zatčení Bohdana Omelky, který letáky v Brně tiskl. Zatímco Sinkulové se podařilo přejít do ilegality, Trachtenghertová byla spolu s dalšími 30 osobami zadržena. Několik funkcionářů, jako Stanislav Živný, Josef Neugebauer a Alois Králik, bylo ve Vratislavi odsouzeno k smrti.¹⁵²

Akce č. 18 – likvidace odbojové skupiny Nemo-Lvice

Podle výpovědi Otto Koslowského byl zásah proti skupině Nemo-Lvice osobní iniciativou kriminálního inspektora Alexandra Schobera.¹⁵³ Referát II A totiž narazil při předchozí akci na napojení některých zatčených odborářů na tuto organizaci. Za vydatné pomoci Josefa Navrátila, konfidenta brněnského Gestapa s krycím označením N 32, byl 8. září 1942 zatčen jeden z hlavních představitelů Nema Jan Ondrýska z Brna-Tuřan (Turas).¹⁵⁴ Navrátil také udal, že Ondrýska je vedoucí sabotážní skupiny v rámci Nemo-Lvice a má napojení na partyzánský oddíl Zelený kádr.¹⁵⁵ Ondrýska

149 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 60.

150 ABS, f. 52, sign. 51-1-102, fol. 27.

151 Tamtéž, fol. 26-27; ABS, f. 52, sign. 52-1-112, fol. 30. K osobě Živného viz ADAMEC, Václav: *Referát 2a brněnského Gestapa 1939–1943*, s. 47–48.

152 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 60 a 64.

153 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 46.

154 KOPEČEK, Pavel: *Odbojová organizace Lvice*. In: KUDRNA, Ladislav (ed.): *Válečný rok 1941 v československém domácím a zahraničním odboji*. ÚSTR, Praha 2012, s. 136. Autor této studie mylně zařadil krim. inspektora Schobera k referátu IV b 1. Na podzim 1942 měl referát ještě původní označení II BM.

155 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 64. Partyzánská skupina Zelený kádr působila od května do listopadu 1942 v Hostýnských vrších. Podrobněji k ní viz PŘIKRYL, Josef: *První partyzánská skupina Zelený kádr*. Okresní výbor Českého svazu protifašistických bojovníků, Kroměříž 1985.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

přiznal své napojení na tento partyzánský oddíl a prozradil i místo jeho základny v Hostýnských vrších.¹⁵⁶ Později také přepadovou skupinu, složenou z příslušníků Gestapa, Ochrané policie, Waffen-SS a Wehrmachtu, zavedl přímo k táboru, avšak partyzánům se povedlo uniknout z obklíčení a uprchnout. Přesto tato akce znamenala konec oddílu.¹⁵⁷

V září padl do rukou ostravskému Gestapu organizátor a hlavní představitel odbojové organizace Nemo Drahomír Vomáčka. Přibližně ve stejné době došlo v Brně i k zatčení Otto Havránka, napojeného na Vomáčku, a také spolupracovníků Ondrýska – Františka Popely a Františka Červinky. Při jejich zatčení byla kromě zbraní a výbušnin zabavena i podomácku sestrojená vysílačka,¹⁵⁸ přičemž se příslušníkům referátu II A podařilo zjistit také rozsah činnosti této sabotážní skupiny, která se zaměřovala především na záškodnické akce na trati Brno – Přerov a Brno – Bratislava. Popela pak byl odeslán k Vrchnímu zemskému soudu ve Vratislavi, kde se odvolal proti rozsudku a bylo mu umožněno přešetření jeho věci. Tehdy učinil úplné doznání a objasnil celou svou činnost, přičemž udal ještě Petra Lercha spolu s Vagnerem a Štulpou, kteří měli být zodpovědní za výrobu letáků již na podzim 1939.¹⁵⁹ Brněnské Gestapo zajistilo přibližně 40 osob,¹⁶⁰ celková bilance akce byla 25 osob odsouzených soudem k trestu smrti a 200 odeslaných na smrt do koncentračního tábora, jímž byla ve většině případů Osvětim.¹⁶¹

Akce č. 19 – zásah proti zemskému vedení KSČ

Ihned po skončení předešlé akce se příslušníci referátu II A zaměřili na dopadení zemského vedoucího KSČ Josefa Rerycha. Kriminálnímu radovi Koslowskému totiž v prosinci 1942 oznámil konfident ostravské služebny Jan Cwirz (krycí značka MO 106),¹⁶² že se v bytě manželů Poláčkových v Brně zdržuje zemský vedoucí KSČ, vystupující pod krycím jménem Xylon, za nímž navíc dochází i jiný vysoce postavený funkcionář, krycí jméno Fousek.¹⁶³ Po zatčení Poláčkových byla za pomoci Cwirze odhalena totožnost Xylona, jehož pravé jméno znělo Vojtěch Krejčíř, i Fouska, ve skutečnosti gymnaziálního profesora Rostislava Třískaly (22. 4. 1905 – 29. 10. 1943). Oba byli zatčeni a na základě jejich výpovědí byla rozkryta značná část moravského komunistického odboje, rozdělená na několik úseků, sabotážní skupiny, skupinu

156 ABS, f. 52, sign. 52-1-388, fol. 7–8.

157 KOPEČEK, Pavel: *Odbojová organizace Lvice*, s. 138. Ve f. R 70/19 Böhmen und Mähren uloženém v berlínském Bundesarchivu lze také dohledat vyšetřovací zprávu Gestapa o Zeleném kádru a zatčení Josefa Daňka.

158 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 46.

159 ABS, f. 52, sign. 52-1-102, fol. 28. Paradoxně ani tato výpověď Popelu nezachránila a po přezkoumání svého případu si u soudu ve Vratislavi vyslechl trest smrti.

160 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 64.

161 KOPEČEK, Pavel: *Odbojová organizace Lvice*, s. 139. Gestapo zaslalo osoby zadržené při likvidaci skupiny Nemo-Lvice do KT s přípisem „návrat nežádoucí“.

162 ABS, f. 52, sign. 52-1-388, fol. 8.

163 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 64 a 66.

Václav Adamec

v brněnské plynárně, a dokonce i s vlastní německou sekci DGB (Deutsche Gruppe Brünn).¹⁶⁴ Mezi celkem 80 zatčenými v této akci byl i Otakar Chalupa, který pro prof. Trískalu vytvářel tiskoviny a pomáhal s jejich distribucí. Chalupa se prakticky ihned po zatčení nabídl kriminálnímu komisaři Gottschlingovi ke spolupráci a na svět tak přišel další obávaný konfident, krycí značka B 22.¹⁶⁵ Jeho služeb bylo okamžitě využito a byl nasazen do věznice v Moravské Ostravě mezi další zatčené, se kterými dříve spolupracoval – od nich pak zjistil další jména. Bylo zjištěno, že Rerych vystupuje pod krycím jménem Tlustoch, ale dopadnout se jej prozatím nepodařilo.¹⁶⁶

Akce č. 20 – vyšetřování atentátu v Letovicích

V létě 1941 byl proveden atentát na penzion Lampota v Letovicích, v němž bylo toho času ubytováno asi 80 německých dětí v rámci Kinderlandverschickung.¹⁶⁷ Po zajištění místa činu bylo stanoveno, že pachatelé měli dostatek výbušnin na zničení celého objektu, nebyli to však zřejmě odborníci, protože rozmístění trhavin i jejich použití bylo velmi amatérské.¹⁶⁸ V únoru 1943 byl četnictvem předveden na brněnské Gestapo František Ptáček, který po výslechu prozradil konfidentovi Ludvíku Střelcovi, s nímž sdílel celu, křestní jméno člověka, jehož chtěl ukrýt u Františka Pospíšila, který Ptáčka za to udal četnictvu.¹⁶⁹ Šetřením bylo zjištěno, že se jedná o Františka Kříže z Boskovic, který spolu s Františkem Lepkou provedl v létě 1941 výše zmiňovaný atentát. Aby od Ptáčka nemohli příslušníci tajné policie získat další informace, spáchal sebevraždu skokem z okna během výslechu u kriminálního tajemníka Dorsche.¹⁷⁰ Po zatčení Lepky byla s pomocí dalšího konfidenta Jana Taláčka, který byl nasazen do kobky k Lepkovi, zjištěna totožnost ostatních spolupracovníků Kříže a ti pak byli zajištěni.¹⁷¹ Křížovi na stopu byl nasazen konfident Šmíd, který jej brzy našel a udal – předtím však ještě využil jeho důvěry a zjistil od něj kontakty na další odbojáře i na úkryt trhavin na židovském hřbitově v Boskovicích, kde skutečně zajistil na 50 kg výbušného materiálu.¹⁷² Kříž byl poté poslán před soud, kde mu byl udělen trest smrti.¹⁷³

164 Tamtéž, fol. 66; MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 45. Podrobněji ke Krejčířově výpovědi viz ABS, f. 52, sign. 52-1-102, fol. 29.

165 ABS, f. 52, sign. 52-1-388, fol. 9. Chalupův první výslechový poválečný protokol, ve kterém uvádí okolnosti svého zatčení spolu s některými akcemi, jichž se účastnil, viz edice dokumentů ČERNÝ, Vladimír: *Procesy s agenty Gestapa, kteří působili proti komunistickému odboji, u Mimorežádného lidového soudu v Brně v letech 1945–1948*, s. 75–80. Na s. 97–103 lze nalézt i rozsudek k trestu smrti a protokol o Chalupově popravě.

166 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 66.

167 Kinderlandverschickung byla akce, při níž byly německé děti vysílány na venkov pod záminkou jejich ochrany před bombardováním německých měst – tvářila se tedy jako obdoba akcí, které byly prováděny Brity při bitvě o Anglii. Ve skutečnosti však byly děti internovány v dětských táborech, kde probíhala výchova a indoktrinace dle představ NSDAP. Podrobněji viz ŠUSTROVÁ, Radka: *Pro výcvik a ochranu německých dětí! Zřizování táborů KLV na území Protektorátu Čechy a Morava. Securitas imperii*, 2011, č. 18, s. 200–225.

168 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 34.

169 ABS, f. 52, sign. 52-1-102, fol. 30–31; MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 66–67.

170 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 47.

171 ABS, f. 52, sign. 52-1-102, fol. 31.

172 Tamtéž, fol. 32–33.

173 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 47.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

V průběhu šetření boskovické skupiny navázal Šmíd díky Křížovi kontakt s pracovníkem brněnské zbrojovky Rudolfem Slámou, který jej jako ilegálního pracovníka přivedl k Antonínu Královi. Ten věděl, kde se ukrývají uprchlí sovětští váleční zajatci, a neprozřetelně na ně poskytl Šmídovi přímé spojení, protože uvěřil tomu, že je chce přepravit na Slovensko a tam ukrýt. Po nasazení dalších konfidentů k rozkrytí celé boskovické skupiny, která se nakonec ukázala jako větší, než se původně předpokládalo, byl proveden záťah a zatčeno bylo 11 osob.¹⁷⁴

Akce č. 21 – zákrok proti technické sekci krajského vedení KSČ

Po Šmídově aktivitě byl na brněnském hlavním nádraží 19. května 1943 zatčen Jan Pazourek z Troubska. U něj byla nalezena aktovka plná výtisků *Rudého práva* a při výslechu doznal, že k rozmnožování tiskovin docházelo u Františka Staňka, který byl ještě téhož dne také zadržen.¹⁷⁵ Oba zatčení pak vypověděli, že letáky vyráběli už od roku 1939 na příkaz tehdejšího krajského vedoucího KSČ Tvardka a po jeho zadržení dodávali tiskoviny i pro další vedoucí, Ladislava Ševčíka a Josefa Rerycha. Jelikož se od nich v dalším řízení Gestapo nic nedozvědělo, rozhodlo o jejich převezení k soudu do Vratislavi, kde byli oba odsouzeni k trestu smrti a popraveni.¹⁷⁶

Akce č. 22 – zatčení policejní úřednice Kominkové

Další z obětí konfidentské činnosti Otakara Chalupy byla brněnská policejní úřednice Julie Kominková, která jej znala díky jeho dřívější ilegální činnosti a netušila, že se z něj po zatčení stal spolupracovník brněnského Gestapa. Při jednom rozhovoru mu sdělila, že se jí podařilo obstarat falešné dokumenty pro Roberta Schallingera.¹⁷⁷ Tuto informaci Chalupa předal příslušníkům referátu II A, kteří v tomto ohledu také okamžitě konali a oba jmenované zadrželi. Schallinger při zostřeném výslechu odmítl cokoli prozradit a raději spáchal sebevraždu skokem z okna Kounicových kolejí.¹⁷⁸ Za Kominkovou se přimluvil Chalupa a na jeho popud s ní Gestapo navázalo spolupráci – osmý den po svém zatčení byla propuštěna na svobodu. Dohled nad ní vykonával ostravský konfident Jan Cwirz, který se s ní plánoval oženit,¹⁷⁹ a proto jí také pomohl při přechodu do ilegality najít úkryt u své matky. František Šmíd však příslušníkovi referátu II A Franzu Prudkemu prozradil, že se Cwirz společně s Chalupou postarali o ukrytí Kominkové, takže ji Gestapo znovu vypátralo a poté, co odmítla obnovit spolupráci, byla na příkaz komisaře Mondorfa odeslána do koncentračního tábora.¹⁸⁰

174 ABS, f. 52, sign. 52-1-102, fol. 33–34; MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 47 a 67.

175 ABS, f. 52, sign. 52-1-102, fol. 28.

176 Tamtéž, fol. 28–29; MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 68.

177 Zřejmě se jednalo o osobu židovského původu.

178 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 68.

179 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 113.

180 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 72.

Václav Adamec

Akce č. 23 – zásah proti komunistické organizaci v Rohožné a Bystré

V dubnu a květnu 1943 byli na pardubické služebně Gestapa zatčeni komunističtí odbojáři Bohumil Mareček z Rohožné, Antonín Oliva ze Starého Svojanova, Gustav Alex a Cecilie Juglová z Bystré a František Jeřábek z Boskovic. Všichni byli předáni referátu II A brněnského Gestapa, které na základě jejich výpovědí provedlo zatýkácí akci v Rohožné a Bystré, při níž bylo zajištěno dalších asi 25 osob. Vzniklo také podezření, že tato komunistická organizace je napojena na pardubické krajské vedení KSČ, avšak prokázat se to nepodařilo.¹⁸¹

Akce č. 24 – zatčení a smrt Josefa Rerycha

Zaměstnanci referátu II A na rozkaz kriminálního rady Koslowského pokračovali v pátrání po zástupci zemského vedoucího ilegální KSČ Josefu Rerychovi, který plnil zároveň i úlohu krajského vedoucího v Hodoníně (Göding). Kriminální komisař Mondorf nasadil na hledání Rerycha konfidenty Šmída a Chalupu, přičemž to byl druhý jmenovaný, kterému se podařilo získat napojení na Rerycha.¹⁸² Využil totiž dalšího ze svých dřívějších spolupracovníků z odboje, bývalého poručíka čs. armády Aloise Stavinohu z Křenovic, u něhož se Rerych toho času ukrýval. Chalupa původně naplánoval zatčení tak, že na schůzku smlouvenou na 18. května 1943 se měl kromě Rerycha dostavit i Rudolf Rédr,¹⁸³ Rerychův zástupce a oblastní vedoucí KSČ pro Hodonín i Kyjov. Rédr těsně před příchodem na místo schůzky odhalil past a ještě se mu podařilo uprchnout. Proto byl zatčen jen Rerych a dopraven do sídla brněnského Gestapa.¹⁸⁴ Současně s ním byl zadržen také Alois Stavinoha i se svým otcem, avšak ti tajně policii nic neprozradili, takže další osoby zatčeny nebyly.¹⁸⁵

Neblaze proslulého výsledku Josefa Rerycha se podle vyšetřovací zprávy StB účastnila značná část zaměstnanců referátu II A – vedle zástupce vedoucího úřadovny, vládního rady Herrmanna Eberta, vedoucího oddělení II Otto Koslowského a vedoucího referátu II A Antona Mondorfa to měli být také MUDr. Walter Marquort, který měl plnit roli lékařského dozoru, příslušníci Gestapa Leopold Eibl, Friedrich Dorsch, Hans Brandt, Hans Höpken, Paul Swaty, Franz Prudky, Josef Kemeter, Hans Golda, Anton Rotter, Leopold Gahleithner, vrchní vězeňský dozorce Franz Duba i úřednice Emilie Sturmová a Irena Schaubová.¹⁸⁶ Dorsch ve své výpovědi popírá, že by se tohoto výsledku účastnil.¹⁸⁷ Je samozřejmé, že se při poválečném vyšetřování tohoto incidentu většina příslušníků brněnského Gestapa snažila svou úlohu buď bagatelizovat, nebo alespoň uvést dostatečně nekonkrétně, neboť Rerych po brutálním vyslýchání

181 Tamtéž.

182 ABS, f. 52, sign. 52-1-102, fol. 30.

183 Rudolf Rédr (1901–1967) se po válce stal starostou Gottwaldova (1949–1950) a náčelníkem požární služby ČSR (1950–?).

184 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 48–49; MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 72.

185 ABS, f. 52, sign. 52-1-388, fol. 11.

186 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 73.

187 ABS, f. 52, sign. 52-1-102, fol. 30.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

zemřel – a zavinění smrti byt' jediného občana ČSR v době zvýšeného ohrožení republiky bylo podle § 5 písmen a) a b) Velkého retribučního dekretu (č. 16/1945 Sb.) trestáno smrtí. Co se průběhu výslechu týče, Rerych odmítal „po dobrém“ cokoli sdělit, proto Koslowski nařídil zostřený výslech, přičemž sám uvedl:

*Proto jsem nařídil zostřený výslech. Byl proveden za pomoci tzv. „byčkovce“, jímž byl protažen drát. Účinek na Rerycha měl značný. Nemohu udat, kolik ran obdržel. Měl všeobecně slabou srdeční aktivitu, takže jej Dr. Marquort důrazně upozornil na to, že jej bude muset okamžitě vyšetřit. To se také stalo. Po přibližně 2–3 hodinách bylo ukončeno v delších časových intervalech prováděné Rerychovo vyslýchání. Bylo naprosto bez výsledku. Další den ráno jsem zjistil, že Rerych byl převezen na ošetrovnu vězení v Kounicových kolejích. Myslím, že jsem dal rozkaz, aby byl kvůli podezření ze sebevraždy během noci spoután. Toho zmíněného rána jsem Rerycha na ošetrovnu okamžitě vyhledal. Podle mého mínění byl tehdy ještě Rerych naživu. Byl ale naprosto apatický a zřejmě příštího dne zemřel. Zeptal jsem se Dr. Marquorta na jeho názor ohledně příčiny smrti. Vysvětlil, že stojí před hádankou. Rerych mohl trpět jen těžkou srdeční vadou. Za normálních okolností by smrt po zostřeném výslechu nenastala.¹⁸⁸ Dále uvádí také to, že MUDr. Marquort měl velký zájem na rozluštění Rerychovy smrti a navrhoval jeho pitvu, k čemuž dostal souhlas. Marquort *nebyl žádný chirurg. Pitvu provedl břídičsky a provizorně*. Příčina smrti tedy nebyla přesně stanovena a Marquortovým odhadem bylo, že ke konci měla Rerychovi fungovat jen jedna srdeční komora, a to že byla pravá příčina jeho smrti. Koslowski pak výpověď zakončil konstatováním, že dále už nevěřil Marquortovu odbornému úsudku, a co se jeho vlastní role týče, přejímá plnou odpovědnost za výsledek Rerychova výslechu, byt' se údajně snažil o jeho co nejmírnější (fyzický) průběh.¹⁸⁹*

StB ve své závěrečné zprávě podává trochu jiné vysvětlení – po hodinu a půl dlouhém trýznění gumovým obuškem, holemi, pouty a Stalinovou houpačkou Rerych údajně omdlel a až v tomto okamžiku mu Marquort zjistil srdeční vadu. Na Koslowského rozkaz mu také aplikoval injekci, po níž bylo možné Rerycha vyslýchat až do půlnoci. Dalšího dne ráno výslech pokračoval za účasti Koslowského, Mondorfa a Brandta, opět bezúspěšně. Odpoledne se pak Rerychovi udělalo nevolno a příští den ráno zemřel.¹⁹⁰ S jistotou můžeme říci, že tento zostřený výslech patřil na brněnském Gestapu k těm nejbrutálnějším, jaké tam byly do té doby provedeny.

Akce č. 25 – zásah proti organizaci Národní výbor

Na začátku roku 1943 udal konfident František Šmíd vedoucího organizace Národní výbor, odbojáře Františka Zrusta, který po zjištění, že Šmíd je konfidentem, podal

188 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 49.

189 Tamtéž, fol. 49–50; VAŠEK, František – ČERNÝ, Vladimír – BŘEČKA, Jan: *Místa zkropená krví*, s. 297. Bylo-li skutečně třeba znát příčinu úmrtí, zvalo si brněnské Gestapo pathology z Vídně.

190 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 73. Vyšetřovací zpráva StB o činnosti referátu II A však byla dokončena ještě před zatčením Koslowského (září 1946 v Magdeburgu, do ČSR převezen až v lednu 1947), proto v ní (nejen) v tomto případě nalezneme sice odkazy na vyšetřovací zprávy Eibla, Rottera, Mondorfa, Goldy a Schaubové, nikoli však Koslowského.

Václav Adamec

vrchnímu kriminálnímu tajemníkovi Eiblovi podrobnou výpověď. Na jejím základě bylo zatčeno přibližně sedm osob, mezi nimiž byli Josef Job, vedoucí železniční úředník brněnského hlavního nádraží, Theodor Šanda, ředitel brněnského zasilatelství Morava, a Leo Hubáček, který však byl později propuštěn na žádost SD, jejímž byl konfidentem. Šmíd patřil v této organizaci dokonce k vedoucímu kádru a zapojil do ní později i další konfidenty, Jaroslava Ryšánka a Jana Cwirze.¹⁹¹ Všichni zatčení (kromě Hubáčka) pak byli odesláni do koncentračního tábora.¹⁹²

Na této akci je však pozoruhodnější jiná věc – Šmíd totiž skutečně prozradil svou vlastní ilegální organizaci, kterou pomáhal budovat už jako konfident a o níž původně plánoval mlčet. Navíc do ní zapojil i vlastního příbuzného Josefa Joba.¹⁹³ Celá věc však byla prozrazena, protože Šmíd naváděl obchodníky a řezníky ze svého okolí k černému obchodu a poté je za to vydíral, aby od nich obdržel hotovost – údajně se mělo jednat o částku až 50 tisíc protektorátních korun. Při zatčení však obchodníci vypověděli o Šmídových praktikách, za což jemu samotnému hrozila vazba.¹⁹⁴ Zachránil se tedy poskytnutím informací o vlastní odbojové organizaci, která fungovala na bázi dluhopisů v různých částkách. Zájemci o členství si museli koupit dluhopis, který zároveň sloužil jako průkazka. Organizace totiž měla zahájit činnost až při pádu třetí říše, kdy se měla postarat o to, aby zajistila všechny důležité posty a žádný nezískali komunisté.¹⁹⁵ To je paradoxní především kvůli faktu, že Šmíd sám přesvědčeným komunistou byl.

Úloha referátu II A v období obou stanných práv

Na konci září 1941 skončila kariéra Konstantina von Neuratha coby dosavadního říšského protektora. Ač se o toto místo dlouhodobě ucházel Karel Hermann Frank, nakonec do Prahy přijel jako zastupující říšský protektor šéf RSHA a čerstvě povýšený SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich.¹⁹⁶ Ten byl pevně přesvědčen o podřazenosti Čechů a jeho cílem byla likvidace příslušníků českých elit, kteří dosud z protektorátu neemigrovali. Ihned po svém příjezdu 27. září 1941 dal zatknout předsedu tehdejší protektorátní vlády, generála Aloise Eliáše,¹⁹⁷ který patřil mezi vůdce domácího odbojového hnutí. Jan Slavík, slavný prvorepublikový historik, k tomu ve svém deníkovém záznamu z 29. září dodává:

*Tak tedy nejen to stanné právo, ale jsou již i oběti. Pondělníky oznamují, že byli zastřeleni generálové Bílý a Vojta a ministerský předseda Eliáš zatčen pro velezradu. Tady je ta „nová Evropa“, ten nový pokrok v soudnictví. Dříve, například za Rakouska, vyhlásilo se stanné právo a trestány delikty spáchané po jeho vyhlášení. Ale jak ukazuje případ našich generálů, byli potrestáni za to, co spáchali před vyhlášením stanného práva. Ostatně je zde otázka, zda tu vůbec nějaká vina byla.*¹⁹⁸

191 ABS, f. 52, sign. 52-1-472, fol. 10–11. Vyšetřovací zpráva StB uvádí jako konfidenta SD Jana Hubálka.

192 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 75.

193 Ve Šmídově spise, bohužel, není blíže upřesněno, v jakém příbuzenském poměru s Jobem byli.

194 ABS, f. 52, sign. 52-1-472, fol. 11.

195 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 73 a 75.

196 GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Velké dějiny zemí Koruny české XV.b.* Paseka, Praha 2007, s. 46–47.

197 SLÁDEK, Oldřich: *Stanné právo a stanné soudy*, s. 360.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

První stanné právo a stanný soud

Heydrich dal po svém příchodu vyhlásit civilní výjimečný stav, tedy stanné právo, s účinností od poledne 28. září 1941 v okresech oberlandrátů Praha, Brno, Olomouc, Moravská Ostrava, Hradec Králové a Kladno, přičemž od 1. října došlo k rozšíření o politické okresy Hodonín, Uherský Brod a Uherské Hradiště.¹⁹⁹ V souvislosti s tím byla uvedena do chodu nová forma nacistické „justice“ – stanné soudy. Ještě během noci na 28. září přišel vedoucím brněnské řídicí úřadovny, vládnímu radovi Wilhelmu Nöllemu, dálnopisem od BdS v Praze rozkaz sestavit v Brně stanný soud z úředníků bezpečnostní policie a SD, přičemž byl později instruován státním sekretářem K. H. Frankem o přesném počtu rozsudků, které musí každý den padnout.²⁰⁰ Součástí rozkazu bylo také zavést opatření pro vyhlášení civilního výjimečného stavu, přičemž spousta práce Gestapu ušetřily jeho pečlivě vedené kartotéky sestavované referáty II A, II BM a především hlavní kartotéka u referátu II D (ochranná vazba).²⁰¹

Brněnský stanný soud měl čtyři předsedající: nejprve to byl pouze vedoucí brněnského Gestapa, vládní rada Wilhelm Nölle, přičemž později byl okruh předsedajících rozšířen o jeho zástupce, vládního radu JUDr. Bruno Lettowa a vládního radu Hermanna Eberta a také o vedoucího SD v Brně JUDr. Otto Ernestyho.²⁰² Role přísedících se ujala řada příslušníků Gestapa i SD, z referátu II A to byli kriminální rada Otto Koslowski a kriminální komisař Heinrich Gottschling, kteří byli vybráni především pro případy spadající pod levicový odboj.²⁰³ Obžalovaní si mohli od 28. září 1941 do 20. ledna 1942 v posluchárně č. 2 bývalé Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně vyslechnout jeden ze tří možných rozsudků:²⁰⁴

Smrt (Todesstrafe) – 239x,

Zproštění obžaloby (Freispruch) – 17x,

Odsouzení k předání Gestapu (Überweisung an die Geheime Staatspolizei) – 798x.

Poslední rozsudek přitom prakticky znamenal převoz do koncentračního tábora, přičemž o něm rozhodoval referát ochranné vazby berlínského RSHA. Sám Koslowski coby přísedící dr. Lettowa se podílel na 15 rozsudcích smrti.²⁰⁵ Menší část, přibližně třetina rozsudků smrti, byla vykonána oběšením na třech šibenicích instalovaných 1. října 1941 v Kounicových kolejích.²⁰⁶ Zbylé rozsudky smrti byly vykonány zastřeše-

198 SLAVÍK, Jan: *Válečný deník historika*. Academia, Praha 2008, s. 136–137. Pondělníky = pondělní vydání novin – 28. září 1941 byla totiž neděle.

199 GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Velké dějiny země Koruny české XV.b.*, s. 47.

200 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 34.

201 VAŠEK, František – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942)*. Šimon Ryšavý, Brno 2001, s. 40–41. Pro lepší představu dodejme, že kartotéka referátu II A vedená Irenou Schaubovou měla 9000 karet s údaji o zatčených osobách.

202 ADAMEC, Václav: *Otto Koslowski*, s. 34–35.

203 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 34.

204 VAŠEK, František – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942)*, s. 49 a 57.

205 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 35. Heydrichovým nařízením z 27. září 1941 byl jako hlavní koncentrační tábor pro odsouzené stannými soudy vybrán Mauthausen.

206 VAŠEK, František – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942)*, s. 52.

Václav Adamec

ním, taktéž v Kounicových kolejích – k tomuto účelu se vládní rada Nölle domluvil s velitelem Strážního praporu SS Čechy a Morava (SS-Wachbataillon Böhmen und Mähren) SS-Hauptsturmführerem Michaellem Kneisslem, že popravy vykonají jeho vojáci. U všech poprav byl přítomen i MUDr. Marquort, jehož úkolem bylo konstatovat smrt popravených.²⁰⁷ Tyto události také budily velký zájem brněnského obyvatelstva, jak popisuje žurnalista Bedřich Golombek (1901–1961) ve svých pamětech:

Na křižovatce ulice Rumunské a Vondrákovy [...] stojí hloučky lidí. Nemluví nikdo. Stojí ti lidé bledí a ustaraní, usouzení a zdá se, že tu jsou už dlouho. Chtějí zablédnout možná naposled některého svého drabého člověka, o němž mají za to, že bude odvážen z právnické fakulty, kde se vyšetřovalo a kde zasedal stanný soud, k popravě do kolejí. Je vyloučeno, aby ho viděli v komůrkovém voze, který stále pojíždí mezi oběma budovami. Ale stojí tu, jako by chtěli aspoň vidět rakev s nebožtíkem, jako by byli na pohřbu toho, kdo v této chvíli ještě žije. Nevím, jestli se najde někdy umělec, který dovede zachytit a zvěčnit ty postávající, přeshlapující, zmučené lidi, ty cizí lidi, kteří odněkud přijeli a netroufají si jít blíže k tomu broznému místu. Najednou nastal mezi nimi zvláštní pohyb. Kdyby se řeklo šum, bylo by to příliš silné slovo. V několika autech za sebou jedou důstojníci Gestapa se svými dámami, auta se stočila vzhůru ulicí ke kolejím, na ty lidi se zřejmě čekalo, protože hned po jejich příjezdu otřásaly vzduchem a našimi srdci výstřely.²⁰⁸

Během prvního stanného práva přišel český národ o značnou část svých elit, v Brně byli popraveni např. profesor Vladimír Groh, čelný funkcionář Sokola a odbojové organizace Moravská pětka, nebo MUDr. Vojtěch Jílek, náčelník Orla a člen Zemského civilního vedení Obrany národa.²⁰⁹ Smrti neunikl ani moravský zemský prezident JUDr. Jaroslav Mezník, který byl zatčen 7. listopadu 1941 a o týden později spáchal sebevraždu v Kounicových kolejích.²¹⁰ Nelze se tedy divit, že hlášení protektorátních úřadoven Gestapa centrále v RSHA vyznívají víceméně pozitivně – v třetím hlášení ze 7. listopadu 1941 se SS-Brigadeführer a generálmajor policie Heinrich Müller a jeho podřízení v sekci IV (říšská centrála Gestapa) mohli dozvědět, že při oslavách založení dřívější republiky nedošlo ani k demonstracím, ani ke zvláštním nepokojům na veřejných prostranstvích a oproti předešlému roku značně pokleslo i šíření letáků.²¹¹ Heydrichův postup skutečně nechal Čechy v němém úžasu z nyní již naprosto neskrývané brutality nacistického režimu.

207 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 35.

208 GOLOMBEK, Bedřich: *Co nebude v dějepise*, s. 216–217. Více k popravám také v cyklu České televize Heydrich – konečné řešení: ticho, které neléčí – viz <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10350893065-heydrich-konecne-reseni/212563235400001-ticho-ktere-nelечи/> (citováno k 23. 3. 2016)

209 VAŠEK, František – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942)*, s. 52.

210 MEZNÍK, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*. Matice moravská, Brno 2005, s. 7. Autor, prof. PhDr. Jaroslav Mezník, CSc. (1928–2008), historik a politik, byl synem v textu uvedeného zemského moravského prezidenta.

211 *BArch Berlin*, f. R 58, inv. č. 3107, 7. 11. 1941, oddíl 1, s. 37–38.

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

Druhé stanné právo a stanný soud

Po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha 27. května 1942 odhalila nacistická diktatura znovu svou pravou tvář, když bylo ještě téhož dne vyhlášeno druhé stanné právo, 10. června vyhlazeny Lidice a o 16 dní později i Ležáky.²¹² Do protektorátu přijel nový zastupující říšský protektor Kurt Daluege a byla provedena velká razie za pomoci bezpečnostních, pořádkových i vojenských jednotek, a to i z okolních území říše (např. prapory z Drážďan, Vídně či Vratislavi). České protektorátní složky musely být také v pohotovosti a na vyžádání poskytnout veškeré dostupné jednotky.²¹³ Do akce se zapojil i Koslowski, který za asistence asi 100 příslušníků brněnských SA provedl razii na sídlišti na Červeném kopci v Brně, avšak zcela bezvýsledně.²¹⁴ Tak ostatně dopadla i razie ve všech ostatních částech protektorátu a o úkrytu parašutistů-atentátníků ze skupin Anthropoid, Silver A, Bioscop, Tin i Out Distance se bezpečnostní policie dozvěděla až od Karla Čurdy (10. 10. 1911 – 29. 4. 1947), původně příslušníka výsadku Out Distance, který Gestapu poskytl informace dobrovolně.²¹⁵

Karl Hermann Frank opět nařídil vytvoření stanných soudů, takže v Brně zasedl senát stanného soudu již 29. května 1942, a to na stejném místě jako na podzim 1941. Změna však nastala v několika věcech: tentokrát jako přísedící nefigurovali příslušníci kriminální policie, protože nebyly projednávány žádné případy kriminální povahy; možné rozsudky byly už jen dva – trest smrti nebo předání Gestapu; tyto soudy navíc nebyly v souladu s platným německým trestně procesním právem – výrok o trestu nebyl podrobně zdůvodněn, rozsudek byl nenapadnutelný a navíc odsouzenému propadl všechen majetek ve prospěch státu. Jednání soudu netrvalo dlouho a K. H. Frank posílal potvrzení o rozsudku soudu většinou pouze dálnopisem.²¹⁶ Mimo to se vyskytl ještě jeden problém – v souvislosti s tím, že první stanné právo skončilo teprve 20. ledna 1942, nemělo Gestapo v zásobě dostatek osob, které by bylo možné rychle „dodat“ stanným soudům. Proto byly nařízeny domovní prohlídky a zatýkání dalších osob kulturního i veřejného života, přičemž nebyly třeba důkazy o ilegální činnosti – stačilo jen podezření. Takové osoby většinou vytipovala SD, avšak poslední slovo měl vždy vedoucí řídicí úřadovny.²¹⁷

Co se složení senátů týče, přísedícími byli za Gestapo vládní radové Wilhelm Nölle a Hermann Ebert, kriminální radové Otto Koslowski a Hugo Römer, za Kripo kriminální ředitel Konrad Nussbaum a za SD opět Otto Ernesty. Role přísedících se znovu ujala řada příslušníků Gestapa a SD, z referátu II A to byli konkrétně kriminální komisaři Anton Mondorf, Richard Heidan, Heinrich Gottschling a kriminální inspektor Alexander Schober – během druhého stanného práva se tedy procesů účastnila

212 GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Velké dějiny země Koruny české XV.b.*, s. 133–134 a 139.

213 VAŠEK, František – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942)*, s. 91.

214 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 39.

215 GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Velké dějiny země Koruny české XV.b.*, s. 136–137.

216 VAŠEK, František – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942)*, s. 102.

217 Tamtéž, s. 103.

Václav Adamec

většina bývalých, současných a (v případě Mondorfa) i budoucích vedoucích referátu. Otto Koslowski tentokrát odsoudil k trestu smrti 30–40 osob,²¹⁸ celkovou bilancí brněnského stanného soudu pak bylo 395 odsouzených k smrti, konkrétně 326 mužů a 69 žen, jejichž život skončil před popravčí četou nebo na šibenici v Kounicových kolejích.²¹⁹

Dodejme jen, že ačkoli Heydrich přišel do protektorátu s cílem pacifikovat a posléze zlikvidovat český národ, na což se odkazoval i ve své nástupní řeči z 2. října 1941, český národ nakonec zlikvidoval jeho samého. Byla to pro třetí říší rána, kterou nikdo ze špiček nacistického režimu nečekal – lze to pozorovat i na „uvolněném“ postu šéfa RSHA. Tuto úlohu totiž po atentátu dočasně plnil sám říšský vůdce SS Heinrich Himmler a teprve 29. ledna 1943 byl na tento post dosazen SS-Gruppenführer JUDr. Ernst Kaltenbrunner, o čemž noviny *Deutsche Allgemeine Zeitung* informovaly následujícího dne pouze stručnou zprávou.²²⁰

Statistika obětí referátu II A

Na konci války se podařilo nalézt podrobnou kartotéku referátu II A, která zahrnovala na 9703 kartotéčních lístků s takřka kompletními záznamy o jeho činnosti. Díky tomu mohly vyšetřující orgány StB ve své závěrečné zprávě²²¹ rekonstruovat, že podle nalezených záznamů v důsledku činnosti referátu II A:

- 193 osob bylo popraveno při stanném právu v Brně
- 1829 osob bylo předáno různým koncentračním táborem
- 2305 osob bylo předáno tzv. Lidovému soudnímu dvoru (Volksgerichtshof)
- 3049 osob bylo po výsledku propuštěno
- 48 osob bylo u soudu osvobozeno, avšak 14 z nich stejně putovalo do KT
- 1401 osob bylo vyšetřováno z neznámých důvodů
- 265 osob bylo předáno jiným referátům Gestapa
- 930 osob bylo (alespoň papírově) konfidenty
- 202 osob uprchlo a bylo hledáno
- 41 osob spáchalo sebevraždu
- 45 osob zemřelo na následky brutality při výsleších
- 220 osob bylo podezřelých z činnosti v ilegální KSČ
- 52 osob nebylo vedeno pod svými skutečnými, nýbrž krycími jmény

218 MZA, f. C 141, k. 281, inv. č. 3240, spis Lsp 417/47, fol. 39–40. Koslowski později odhadoval, že na 200 dalších osob bylo předáno k prošetření jiným referátům Gestapa.

219 SLÁDEK, Oldřich: *Stanné právo a stanné soudy*, s. 360.

220 Deutsches Nachrichtenbüro, 30. 1. 1943, *BArch*, f. Reichskanzlei (R 43–II), inv. č. 396, fol. 56.

221 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 123; ČERNÝ, Vladimír: *Procesy s agenty Gestapa, kteří působili proti komunisticému odboji, u Mimořádného lidového soudu v Brně v letech 1945–1948*, s. 67. Z výpovědí kriminálního tajemníka Leopolda Eibla a sekretářky Ireny Schaubové totiž vyplynulo, že kartotéka referátu II A zabavená StB (nyní je uložena v ABS) nebyla úplná a uvedená čísla nejsou konečná. Toho si byli vědomi i vyšetřovatelé, kteří i v závěru vyšetřovací zprávy StB o činnosti referátu II A uvádějí: *Vzhledem ke krátké době úředního šetření nedalo se dosud přesně zjistit, kolik osob zahynulo během 6-ti let, které byly vyšetřovány tímto referátem.*

Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa

Při vyšetřování však byla čísla ještě zpřesněna:²²²

- 262 osob bylo popraveno při stanném právu v Brně
- 980 osob si u soudu vyslechlo rozsudek smrti či zemřelo v KT
- 177 osob bylo předáno do KT přímo na základě ochranné vazby
- 214 osob bylo soudem osvobozeno, přesto byly převezeny do KT Mauthausen, kde zemřely
- 261 osob bylo po výsledku propuštěno na svobodu.

Celkově tedy podle uvedené statistiky zahynulo na 1745 osob, což byla necelá pětina všech vyšetřovaných – nejsou zde přitom zahrnuty údaje cca 800 zatčených při akci „Albrecht der Erste“ (Akce A) ze září 1939.²²³ Je třeba dodat, že nemalá část úředníků Gestapa pracovala u psacího stolu, vytvářela a aktualizovala kartotéční záznamy, zpracovávala řadu nejrůznějších předpisů a nařízení, zakládala do spisů dokumenty, spolupracovala s ostatními státními i policejními orgány.²²⁴

Právě tyto dokumenty se coby důkazní materiál při poválečných soudních procesech staly osudnými řadě zaměstnanců i spolupracovníků Gestapa. Avšak bez propracované byrokracie by nikdy nemohla existovat tak efektivní vláda teroru jako v nacistickém Německu – pečlivá dělba práce a nahrazení morální odpovědnosti odpovědností technickou umožnily dehumanizovat předměty byrokratické činnosti, a z lidských osudů se tak staly jen údaje na papíře.²²⁵

222 MZM, f. S, inv. č. 8068, fol. 123–124.

223 Tamtéž, fol. 124.

224 DAMS, Carsten – STOLLE, Michael: *Gestapo*, s. 68.

225 BAUMAN, Zygmunt: *Modernita a holocaust*. Slon, Praha 2003, s. 151 a 155. Zygmunt Bauman (nar. 1925), emeritní profesor sociologie univerzity v Leedsu a původem polský Žid, jeho část rodiny zmižela v nacistických koncentračních táborech. V této své publikaci sestavil velice podrobné argumenty, proč byl holocaust možný, jakou roli v něm hrála byrokracie a moderní společnost. Protože Gestapo a obzvláště jeho oddělení IV b 4 sehrály v této genocidě jednu z hlavních rolí, lze drtivou většinu jeho poznatků uplatnit nejen při rekonstrukci německého rasismu a antisemitismu, ale obecně i pro nacistický „boj proti vnitřnímu nepříteli“ a nepřipouštění si, že morálně byla aktivita nacistických byrokratů pochybná, což lze ostatně sledovat na všech poválečných procesech, exemplárně např. na procesu s Rudolfem Hößem, posledním velitelem Osvětimi. Ten tvrdil, že pouze plnil rozkazy a při hromadném vraždění trestal každého strážného, který se choval k vězňům brutálně – avšak sám si absolutně nepřipouštěl, že vyvraždění milionů Židů bylo špatné.